

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Кафедра міжнародних відносин

**Спеціальність 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та
регіональні студії»
Освітня програма 291.00.02 «Регіональні студії»**

**БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
на тему:
ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ В СТАНІ ПЕРМАНЕНТНОЇ ВІЙНИ
В БЛИЗЬКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ**

**Студентки 4 курсу
денної форми навчання
Гончарової Євгенії
Олегівни
Науковий керівник:
канд. іст. наук, доцент
Мельник Г.М.**

Київ – 2025

ПЛАН

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
1.1. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження	5
1.2. Понятійно-категоріальний апарат та методи дослідження	10
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ В БЛИЗЬКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ	13
2.1. Самоідентифікація євреїв як основний чинник становлення і розвитку держави Ізраїль	13
2.2. Політико-економічні складові розвитку держави Ізраїль	20
2.3. Досвід державотворення Ізраїлю для України	47
РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ДЕРЖАВНОСТІ ІЗРАЇЛЮ В УМОВАХ ПОСТІЙНОЇ ЗАГРОЗИ З БОКУ СУСІДНІХ КРАЇН	56
3.1. Роль культурно-релігійних чинників у близькосхідних конфліктах	56
3.2. Місце Ізраїлю в геополітичних інтересах країн близькосхідного регіону	68
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91

ВСТУП

Актуальність теми. Становлення та розвиток держави Ізраїль є вагомим феноменом в історії державотворення. Для України це дослідження є як ніколи актуальним через екзистенційну загрозу, яку створила російсько-українська війна. Вирішення українського питання є не тільки питанням існування Української держави на політичній карті світу, але й існування українського народу. Ізраїль був створений в стані постійної загрози існування, але попри все зміг не тільки забезпечити свою безпеку (хоча й не абсолютну в умовах терористичних атак), але й побудувати успішну та процвітаючу державу.

Вивчення ізраїльського досвіду та його адаптація до українських реалій має бути одним з першочергових завдань для України в боротьбі з РФ. Реформа військової структури, акцент на сталості політичних інституцій, зосередження на інноваційному та оборонному розвитку країни дозволили Ізраїлю стати унікальним в своєму роді.

Не менш актуальним є й розуміння витоків конфліктності регіону, від якого залежить глобальна безпека. Близький Схід не тільки забезпечує переважну частину світу енергоносіями, чим активно користується для свого впливу на світові реалії, але й нарощення ядерних потуг і відсутність важелів контролю для ядерного стримування, ставлять під велику небезпеку вже не тільки економічне благополуччя світових держав, але й питання їх безпеки.

Об'єктом дослідження є держава Ізраїль.

Предметом дослідження є особливості становлення, розвитку та стійкості держави Ізраїль в умовах нестабільності близькосхідного регіону.

Метою роботи є дослідження досвіду Ізраїлю в стані перманентної війни в близькосхідному регіоні.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- показати феномен самоідентифікації євреїв, як фундамент держави;
- охарактеризувати політико-економічні складові, які сприяли розвитку Ізраїлю;
- визначити важливі аспекти досвіду Ізраїлю для використання їх в Україні;
- проаналізувати культурно-релігійні чинники близькосхідних конфліктів;
- показати місце Ізраїлю в геополітичних інтересах держав близькосхідного регіону.

Структура бакалаврської роботи складається із вступу, трьох розділів, перший з яких включає два підрозділи, другий - три підрозділи, третій – два підрозділи, а також висновків та списку використаних джерел та літератури. Повний обсяг роботи становить 101 сторінку, із яких основна частина роботи займає 88 сторінок. Список використаних джерел та літератури складається з 97 найменувань.

Апробація результатів бакалаврської роботи. Основні положення та висновки були апробовані автором у формі доповіді на секції «Виклики для країн та регіонів світу у сучасних міжнародних відносинах» під час Всеукраїнської наукової онлайн-конференції «Сучасні виклики в умовах трансформації системи міжнародних відносин» (17 квітня 2025 року, м. Київ)¹.

¹Програма Всеукраїнської наукової онлайн конференції «Сучасні виклики в умовах трансформації системи міжнародних відносин» 17 квітня 2025 року. Київ: КСУБГ, 2025.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження

У рамках цього підрозділу буде проведено оцінку наукової та експертної літератури, використаної під час написання цієї бакалаврської роботи, а також буде проведено категоризацію першоджерел, на якому ґрунтувалося дослідження. Оцінка наукового прогресу щодо даного питання має на меті окреслити ключові області дослідження теми, її значення в сучасному контексті та визначити джерела, які всебічно або частково висвітлюють дану тему. Крім того, у цьому підрозділі надано стислий огляд використаних джерел, їх категоризацію та встановлення їхньої значущості в рамках дослідження.

Наукові праці, використані для дослідження цього питання, включають монографії та наукові статті, що зосереджені на геополітичних проблемах Ізраїлю, його становлення як держави, а також особливостях інших країн Близького Сходу та їхньому впливі на конфлікти в регіоні.

Висвітлення питання розвитку держави Ізраїль та успіх збереження самоідентифікації євреїв, а також його участі в регіоні, особливо в контексті національної безпеки, міжнародних відносин та військової стратегії стали предметом дослідження як вітчизняних, так і закордонних вчених.

Слід згадати роботи відомих вчених у галузі міжнародних відносин, таких як Мілтон Штайнберг² та Арон Брегман.³ У своїх дослідженнях вони представили елементи як внутрішньої, так і зовнішньої складової політики,

² Steinberg M. How the Jew Did It: The Mystery of His Survival. The Atlantic. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1933/06/how-the-jew-did-it-the-mystery-of-his-survival/650382/>.

³ Bregman A. Israel's Wars. Fourth edition. / Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY : : Routledge, 2016. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315646893>.

що сприяли становленню Ізраїлю, а також вплинули на його стратегічні рішення в регіоні. Автори проаналізували різні аспекти зовнішньополітичної взаємодії Ізраїлю з арабськими країнами, які суттєво впливають на політичний ландшафт на Близькому Сході.

Геополітичні мотиви багатьох країн та їх вплив на нестабільність і конфліктність регіону стали в центрі уваги таких авторів, як Джонатан Фокс⁴ та Джема Мартін.⁵ Зокрема, вчені аналізують стратегічні наміри цих країн, особливо щодо їхніх військових та економічних цілей. У цих роботах підкреслено, як дії близькосхідних держав впливають на регіон, часто підвищуючи рівень напруженості.

Дослідник Поль Керр аналізує ядерну стратегію Ірану, її наслідки для безпеки Ізраїлю та потенційний вплив на глобальні відносини. Дослідження в цій галузі ілюструють важливість іранської ядерної проблеми як ключового елемента дестабілізації Близького Сходу.⁶

Можна виділити різні дві групи академічних досліджень, що стосуються теми. Першу групу представляють публікації, які досліджують безпеку,⁷ внутрішню та зовнішню політику Ізраїлю,⁸ що допомогли побудувати стійку державу, а також його реагування щодо регіональних конфліктів, таких як заходи безпеки та дипломатичні відносини.⁹ Вченими

⁴ Fox J. Are Middle East Conflicts More Religious? Middle East Forum. URL: <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/are-middle-east-conflicts-more-religious>.

⁵ Muñoz M. G. Iran, a Geopolitical Player in the Middle East. IEMed. URL: <https://www.iemed.org/publication/iran-a-geopolitical-player-in-the-middle-east/>.

⁶ Kerr P. Iran and Nuclear Weapons Production. Congress.gov. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/IF12106>.

⁷ Weapons in Israel. The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/weapons/reporter/isr>.

⁸ Ochsenwald W. L., Sicherman H. Israel - Industry, Manufacturing, Technology Britannica. Encyclopedia URL: <https://www.britannica.com/place/Israel/Industry#ref23101>.

⁹ Narea N. How the US became Israel's closest ally. Vox. URL: <https://www.vox.com/world-politics/23916266/us-israel-support-ally-gaza-war-aid>.

значна увага приділена ядерному стримуванню,¹⁰ зусиллям боротьби з тероризмом,¹¹ підхід Ізраїлю до Ірану та його взаємодію із сусідніми країнами.¹²

Друга група досліджень спрямована на вивчення геополітичних інтересів провідних країн регіону та зокрема їхнього впливу на конфлікти.¹³ Ці роботи в більшості своїй є міждисциплінарними, поєднуючи елементи політичної науки, міжнародних відносин та економічних досліджень.

Варто звернути увагу на публікації, що стосуються глобальної безпеки¹⁴ і військової стратегії,¹⁵ які хоча і не фокусуються безпосередньо на Ізраїлі, але допомагають зрозуміти загальні тенденції в міжнародній політиці, які також впливають на ситуацію на Близькому Сході.

Під час написання бакалаврської роботи були використано праці Мілтона Штайнберга,¹⁶ Арона Брегмана,¹⁷ Олеся Друкача,¹⁸ Керр Поля,¹⁹ Бар

¹⁰ Tovah Lazaroff. Israel must get rid of its nuclear weapons, UNGA majority decides. The Jerusalem Post | JPost.com. URL: <https://www.jpost.com/international/article-720993>.

¹¹ Bar, Shmuel. 2008. "The Religious Sources of Islamic Terrorism." In *The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology*, edited by Marvin Perry and Howard E. Negrin, 11–20. New York: Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9780230616509_2.

¹² Історична правда. Ізраїль. Історія відродження нації. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2021/09/21/160203/>.

¹³ The Sunni-Shia Divide. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/article/sunni-shia-divide>.

¹⁴ Kerr Paul K. Iran and Nuclear Weapons Production. Congress.gov. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/IF12106>.

¹⁵ Ochsenwald W. L., Sicherman H. Israel - Industry, Manufacturing, Technology | Britannica. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/Israel/Industry#ref23101>

¹⁶ Steinberg M. How the Jew Did It: The Mystery of His Survival. The Atlantic. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1933/06/how-the-jew-did-it-the-mystery-of-his-survival/650382/>.

¹⁷ Bregman A. *Israel's Wars*. Fourth edition. / Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY : : Routledge, 2016. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315646893>.

¹⁸ Олесь Друкач. Ізраїль, ОАЕ і Бахрейн підписали "Угоду Авраама": що це означає та що відомо про її зміст. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/izrayil-oae-bahreyn-pidpisali-ugodu-avraama-novini-izrayilyu_n1415902.

¹⁹ Kerr Paul K. Iran and Nuclear Weapons Production. Congress.gov. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/IF12106>.

Шмуеля,²⁰ Джонатана Фокса,²¹ Чарльза Бабінгтона,²² Гідеона Рахата,²³ Джема Мартіна,²⁴ Майкла Боннера²⁵, серед вітчизняних авторів вивченням займались такі автори, як Олесь Друкач²⁶ чи аналітичне видання DeepState²⁷, а також публікації з новинних видань таких як: як BBC,²⁸ CNN,²⁹ The New York Times,³⁰ Reuters,³¹ Al Jazeera,³² Vox.³³

²⁰ Bar, Shmuel. 2008. "The Religious Sources of Islamic Terrorism." In *The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology*, edited by Marvin Perry and Howard E. Negrin, 11–20. New York: Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9780230616509_2.

²¹ Fox J. Are Middle East Conflicts More Religious? Middle East Forum. URL: <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/are-middle-east-conflicts-more-religious>.

²² Charles Babington. Clinton Wants Aid to Israel Expedited. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1999/07/20/clinton-wants-aid-to-israel-expedited/bb86240f-830d-4d82-80a0-8871e64e5980/>.

²³ Gideon Rahat, Reuven Y. Hazan. Israel: The Politics of an Extreme Electoral System. *Oxford Academic*. URL: <https://academic.oup.com/book/26299/chapter-abstract/194568582>.

²⁴ Muñoz M. G. Iran, a Geopolitical Player in the Middle East. IEMed. URL: <https://www.iemed.org/publication/iran-a-geopolitical-player-in-the-middle-east/>.

²⁵ Michael Bonner. 2006. *Jihad in Islamic History: Doctrines and Practice*. Princeton University Press

²⁶ Олесь Друкач. Ізраїль, ОАЕ і Бахрейн підписали "Угоду Авраама": що це означає та що відомо про її зміст. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/izrayil-oae-bahreyn-pidpisali-ugodu-avraama-novini-izrayilyu_n1415902.

²⁷ VANGUARD. Операція "Опера": превентивний удар по "Осіраку". *DeepState UA*. URL: <https://deepstateua.com/opieratsiia-opiera/>.

²⁸ Anees al-Qudaihi. Saudi Arabia's Shia press for rights. *BBC News*. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7959531.stm>.

²⁹ Valerii Zaluzhnyi. Ukraine's army chief: The design of war has changed | CNN. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2024/02/01/opinions/ukraine-army-chief-war-strategy-russia-valerii-zaluzhnyi/index.html>.

³⁰ Broad W. J., Sanger D. E. 'Last Secret' of 1967 War: Israel's Doomsday Plan for Nuclear Display (Published 2017). *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2017/06/03/world/middleeast/1967-arab-israeli-war-nuclear-warning.html>.

³¹ Israel drafts 300,000 reservists as it goes on the offensive. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-drafts-300000-reservists-it-goes-offensive-2023-10-09/>.

³² AJLabs. How big is Israel's military and how much funding does it get from the US?. *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/11/how-big-is-israels-military-and-how-much-funding-does-it-get-from-the-us>.

³³ Narea N. How the US became Israel's closest ally. *Vox*. URL: <https://www.vox.com/world-politics/23916266/us-israel-support-ally-gaza-war-aid>.

При аналізі були використані документи та угоди, як наприклад Закон про повернення 1950 року³⁴, Закон про громадянство 1952 року³⁵, Закон Ізраїлю про придбання землі 1953 року, Люксембурзька угода 1952 року³⁶, угоди Авраама³⁷ тощо.

Використано дані статистичних та дослідницьких центрів: Statista,³⁸ Arab Center for Research and Policy Studies,³⁹ Trading Economics,⁴⁰ Startup Genome,⁴¹ Dealroom,⁴² World Bank Open Data,⁴³ Pew Research Center.⁴⁴ Для дослідження теми застосовувалися заяви офіційних представників, відомств, міністерств та інших уповноважених осіб чи установ. Під час аналізу вивчалися опубліковані стратегії та документи, що стосувалися даної тематики. Загалом можна дійти висновків, що тема даної роботи не є

³⁴ 1950 - הכנסת. חוק השבות, התש"י. URL: https://fs.knesset.gov.il/1/law/1_lsr_209667.PDF.

³⁵ הכנסת. 1952. חוק האזרחות משנת 1952.

URL: https://www.gov.il/BlobFolder/reports/roots_1952/he/roots-1952.pdf.

³⁶ Luxembourg Agreement 1952. *United Nations Treaty Collection*.

URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20162/volume-162-I-2137-English.pdf>.

³⁷ The Abrahamic Covenant. *The Master's Seminary*. URL: <https://tms.edu/wp-content/uploads/2021/09/tmsj10n.pdf>.

³⁸ R&D as a percentage of GDP by country 2022. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/732269/worldwide-research-and-development-share-of-gdp-top-countries/>

³⁹ The 2019-20 Arab Opinion Index. *Arab Center for Research and Policy Studies*.

URL: <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Arab-Opinion-Index-2019-2020-Inbreef-English-Version.pdf>.

⁴⁰ Israel - Military Expenditure (% Of GDP). *TRADING ECONOMICS*.

URL: <https://tradingeconomics.com/israel/military-expenditure-percent-of-gdp-wb-data.html>.

⁴¹ Israel Tel Aviv. *Startup Genome*. URL: <https://startupgenome.com/ecosystems/tel-aviv>.

⁴² Dan Senor, Saul Singer. *Start-Up Nation: The Story of Israel's Economic Miracle*. Twelve Books, 2009. [Introduction]

⁴³ Impact startups and venture capital 2022. *Dealroom*.

URL: <https://dealroom.co/uploaded/2023/01/Dealroom-impact-report-year-end-2022.pdf>.

⁴⁴ GDP per capita (current US\$) - Israel, United Kingdom, United States, Germany, New Zealand, Saudi Arabia, China, India, Middle East & North Africa. *World Bank Open Data*. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2023&locations=IL-GB-US-DE-NZ-SA-CN-IN-ZQ&name_desc=false&start=1960&view=chart.

⁴⁵ Chapter 3: Jewish Identity. *Pew Research Center*.

URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2013/10/01/chapter-3-jewish-identity/>.

детально вивчена, дослідження часто стосуються локального рівня чи конкретної специфіки, не вибудовуючи повну картину.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат та методи дослідження

У процесі написання бакалаврської роботи було використано понятійно-категоріальний апарат, необхідний для розкриття теми становлення держави Ізраїль та впливу геополітичних інтересів країн регіону на його конфліктність.

Одним з головних термінів у дослідженні є **геополітика**, що описує взаємозв'язок між географічними факторами та політичними процесами, які вплинули на близькосхідний регіон. Геополітичні інтереси Ізраїлю є ключовим фактором в його контактах з іншими державами Близького Сходу, а також в його стратегічних рішеннях, пов'язаних з безпекою, економікою і зовнішньою політикою.

Національна безпека - захист країною своєї територіальної цілісності, а також конфлікти на Близькому Сході, які охоплюють не лише воєнні зіткнення, а й політичні, економічні й соціальні протиріччя між країнами регіону.

Перманентна війна - з моменту свого утворення Ізраїль знаходиться в стані постійного конфлікту з країнами, що оточують його, а також з низкою нелегітимних утворень біля своїх кордонів.

Ізраїльський досвід формування держави не був би повним без розгляду **Алії** — процесу еміграції євреїв до Палестини, що став основою для побудови єврейської держави. Алія відображає не лише фізичний рух людей, а й ідеологічне повернення до історичної батьківщини.

Сіонізм - політичний рух, що став основою для виникнення Ізраїлю як незалежної єврейської держави. Сіонізм був спрямований на відновлення національної держави єврейського народу на території Палестини, що стало реалізацією давніх прагнень євреїв повернутися на свою історичну батьківщину.

Написання бакалаврської роботи відбувалось на основі системного підходу. Автором використано такі основні методи дослідження: аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняльно-історичний, аналітичний, кейс-стаді.

Метод аналізу використовувався впродовж всього дослідження для виділення важливих частин формування та стабільності ізраїльської держави, її внутрішньої структури, тактик безпеки, політичної самоорганізації, а також елементів військово-економічної моделі. Завдяки цьому методу було глибоко вивчено джерела, що стосувалися самоідентифікації єврейського народу, створення держави, ізраїльських репарацій та побудови ефективної армії. Метод порівняння використовувався більше при оцінці досвіду Ізраїлю в контексті інших країн і аналізі шансів його адаптації для України. Зокрема, для порівняння соціальних і політичних умов появи держави Ізраїль з сучасною ситуацією в Україні, способів мобілізації, структури оборони та довіра до установ.

Порівняльно-історичний метод був важливим при вивченні причин близькосхідних конфліктів, утворення держави Ізраїль, появи єврейської діаспори, Голокосту та досвіду Алій. Завдяки використанню цього методу вдалося побачити розвиток основних причин нестабільності та конфліктності регіону.

Метод кейс-стаді дав можливість розглянути окремі приклади ізраїльської політики, як наприклад операція "Мойсей", початок програми

Yozma або створення Маабаратів як перших соціальних проєктів нової держави.

Системний підхід дав можливість повного уявлення про тему дослідження, враховуючи політичні, культурні, економічні, безпекові та ідеологічні складові.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ В БЛИЗЬКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ

2.1. Самоідентифікація євреїв як основний чинник становлення і розвитку держави Ізраїль

Нерідко в умовах імперіалістичних та експансіоністських амбіцій сильніших супротивників, слабші держави зникали з політичних карт світу, а їхні народи розпорошувались, асимілювались та втрачали зв'язок зі своєю ідентичністю під напором панівної нації. Історія має багато прикладів поневолених і зниклих народів, але є й ті народи, які змогли зберегти пам'ять про приналежність до своєї нації.

Єврейська самоідентифікація - одна з найфеноменальніших речей не тільки світової історії, а й важлива складова сталості єврейської держави, яка перебуває в умовах фактично постійних військових конфліктів в близькосхідному регіоні.

Історія цього народу налічує більше 3 тисяч років. Від втрати власної державності, майже двох тисяч років поневірянь та переслідувань до відновлення власної держави на своїй історичній землі. Невід'ємною складовою самоідентифікації всі ці роки була віра в свою «обраність» як народу, що простежується в Біблії, частині Старого Завіту (або Танаху). Євреї були визначені не тільки як обрані, але й виокремлюється земля, на якій вони мають жити, сьогоднішня територія Палестини. Про це свідчить цитата з книги Буття з розмови між Богом та Авраамом: «І сказав Господь Аврааму: я дам тобі землю, яку ти бачив, і твоїм нащадкам її дам навіки»⁴⁵. Це

⁴⁵ Буття 13 | Повернення Авраама до Ханаану. *YouVersion* | Додаток Біблія | *Bible.com*. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/204/GEN.13.UMT>.

допомогло не тільки зберегти свою ідентичність, але й заклало підвалини під відродження єврейської держави саме на землі своїх предків.

Значну роль відігравали також традиції та релігія. Показовою є приказка «єврей не зберіг своєї релігії, але його релігія зберегла його». Як пише Мілтон Стейнберг в своїй статті для газети *The Atlantic*: «Єврей переніс з Палестини звід цивільного права, чітко встановлений ритуал для синагоги та дому, чітко визначену мораль і чіткі форми, що регулюють кожен сферу життя. Ця схема поведінки, яка походила з Палестини, сприймалася з благоговінням і суворо дотримувалася. Це давало запевнення, що юдаїзм залишатиметься єдиним на всіх землях його розсіяння»⁴⁶.

Природним для євреїв є і схильність до ізоляціонізму, що певним чином захищало їх від асиміляції іншими народами. Той же Мілтон Стейнберг описав це так: «Задовго до офіційного створення гетто всі євреї однієї громади проживали в окремому районі. Кожен єврей дотримувався всіх єврейських звичаїв і у вузьких межах слідував встановленим інтелектуальним шляхом. Кожна хвилина розбіжності в поведінці чи переконаннях ставала очевидною й миттєво придушувалась. Навіть у стародавній Спарті вага суспільства не була такою домінуючою, як це було на Юденштрассе»⁴⁷. Вони створювали свої громади, відмежовуючись від інших. Ізоляція охоплювала майже всі сфери життя, окрім комерційних стосунків з іншими народами.

Навіть будучи у вигнанні, євреї відкривали свої релігійні школи (Талмуд-тори або Хедери), що допомагало зберігати вірність своїй вірі на чужині. Обов'язковим у таких школах було вивчення івриту, що допомогло зберегти її до наших днів, а також вивчення релігійних текстів. Окрім релігійної освіти, викладалися й інші предмети, як наприклад письмо чи

⁴⁶ Milton Steinberg. How the Jew Did It: The Mystery of His Survival. *The Atlantic*. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1933/06/how-the-jew-did-it-the-mystery-of-his-survival/650382/>.

⁴⁷ Ibid

арифметика, що дозволяло отримати цінні навички в епоху Середньовіччя, та претендувати на краще життя. Така освіта була доступна навіть для малозабезпечених євреїв та сиріт, в той час як євреї з забезпечених сімей активно спонсорували такі заклади.

Навчання починалось з 3-4 років, що закладало релігійний фундамент ще з ранніх років, і тривало до Бар-міцви (період, коли євреї починає виконувати міцву, релігійний обов'язок, від свого імені, а не від імені своїх батьків; для хлопців це 13 років, дівчат – 12). Ті, хто продовжував навчання, переходили до єшиви, вищій навчальний заклад єврейської освіти.

Практично в усіх громадах була створена організація під назвою «Хевра Талмуд Тора». Її функція полягала в тому, щоб утримувати фонд, що дозволяв фінансувати такі школи.⁴⁸

Невіддільною частиною юдаїзму, як, власне, і всіх релігій світу, є традиції. Але саме традиції юдаїзму стали міцним фундаментом єврейської самоідентифікації. Наприклад, при кожній молитві, що було щоденним ритуалом, юдей мав повертатися лицем в сторону Єрусалиму, що завжди ставало згадкою сином якого народу він був та з якої землі прийшов: «Кожен, хто молиться, повинен спрямовувати свої очі на святе місце, і навіть коли він знаходиться в іншому місці, має пам'ятати про Єрусалим»⁴⁹.

Інші традиції, як наприклад дотримання Шабату - сьомого дня тижня, яким у євреїв є субота, день, коли кожен євреї має утриматися від роботи. Під час Шабату традиційно має збиратися вся родина від найстарших до наймолодших для вшанування цього дня, окрім молитов співаються і юдейські пісні, як наприклад «Шалом Алейхум» («Мир Вам»). Це допомагало зберігати безперервність з покоління в покоління знань своїх історичних витоків, а також релігії та її традицій.

⁴⁸ Paul Rieger. *Gesch. der Juden in Rom*. Berlin, 1895. 316 ст.

⁴⁹ Talmud. Brahot 30a. URL: <https://coollib.cc/b/53516-talmud-brahot/read>.

Символічною піснею Песаху, єврейської Пасхи, яку знає кожен єврей, є «Лешана ааба бірушалаїм» («Наступного року в Єрусалимі»), що нагадує про майбутнє повернення на свою землю «обраного Богом» народу.

Дотримання цих традицій контролювала Галаха (юдейські закони). Вона регулювала фактично все життя євреїв, від побуту до правових аспектів. Її джерелами є Тора та Талмуд, священні тексти. Нею послуговувались звичайні люди та єврейські суди⁵⁰. Навіть зараз у державі Ізраїль досі немає Конституції, натомість вони використовують власну правову систему. У 2009 році міністр юстиції Ізраїлю Яков Неєман навіть заявив: «Крок за кроком ми даруватимемо громадянам Ізраїлю закони Тори і зробимо Галаху основним законом країни. Ми маємо повернути народу спадщину батьків. Тора дає відповіді абсолютно на всі питання, які постають перед нами»⁵¹.

Тож релігія відіграла важливу роль у самоідентифікації євреїв, адже фактично кожна молитва, кожна традиція не давала забути, ким ти є і куди ти маєш повернутися, а також за якими законами жити.

Але не менше, ніж релігія, євреям не давали забути, ким вони є – інші народи. Важко навіть знайти країну, де не було б єврейських погромів та переслідувань. Майже всю свою історію євреїв демонізували, зводили наклепи, їх навіть звинуватили у поширенні чуми в середині XIV століття: «Неважливо, що євреї не були захищені від руйнівної дії чуми; їх катували, доки вони не зізналися у злочинах, які вони ніяк не могли скоїти»⁵². Їх виганяли з Франції, Англії, Іспанії, Португалії, Німеччини, в середньовічній Європі була навіть практика вигнання євреїв, що супроводжувалася

⁵⁰ Halakhah: The Laws of Jewish Life | My Jewish Learning. *My Jewish Learning*. URL: <https://www.myjewishlearning.com/article/halakhah-the-laws-of-jewish-life/>.

⁵¹ Adrien Jaulmes. Et si la Torah se substituait à la loi israélienne?. *Le Figaro*. URL: <https://www.lefigaro.fr/international/2009/12/10/01003-20091210ARTFIG00548-et-si-la-torah-se-substituait-a-la-loi-israelienne8230-.php>.

⁵² Stéphane Barry, Norbert Gualde. La plus grande épidémie de l'histoire. *Accueil*. URL: <https://www.lhistoire.fr/la-plus-grande-épidémie-de-lhistoire>.

конфіскацією їхнього майна, з подальшим тимчасовим поверненням за викуп, що королі використовували для свого збагачення.

Серед соціально-економічних чинників були обмеження з боку влади. Місцеві правителі та церковні чиновники закрили багато професій для євреїв, штовхаючи їх до маргінальних занять, які вважалися соціально нижчими, таких як збір податків та ренти чи лихварство. Таким чином євреїв виставляли зухвалими, жадібними лихварями, що згодом призвело до багатьох негативних стереотипів і пропаганди. Природна напруга між кредиторами (зазвичай євреями) і боржниками (зазвичай християнами) додалася до соціальних, політичних, релігійних та економічних напруг.

Голокост став певною точкою неповернення, що дала зрозуміти євреям – їм нема ніде місця, навіть, якщо вони перестануть бути собою, якщо асимілюються, забудуть свої традиції та мову, зречуться своєї релігії та ніколи не будуть згадувати своєї історії. Тому що інші – не забудуть, хто вони.

Але навіть у концтаборах євреї ризикували життям, щоб зберегти свою релігійну та культурну спадщину. Ті, хто вижив, розповідають, як тижнями зберігали невелику частину хліба і пайка, щоб пообідати на свято, майстрували свічки, щоб використовувати їх під час Хануки, або економили трохи цукру чи солі, щоб хоч якось дотриматися святкової традиції Шабату⁵³.

Станом на 1939 р. кількість євреїв у світі налічувала близько 17 мільйонів, станом на 1945 р., після Другої світової війни, вже складала 11 мл. Осіб.⁵⁴ 6 мільйонів було вбито та закатовано⁵⁵, що становило більше третини усього єврейства світу. Тож, на жаль, незаперечним фактором, що сприяв

⁵³ Did Jews manage to maintain their cultural and/or religious traditions despite persecution? *About Holocaust*. URL: <https://aboutholocaust.org/en/facts/did-jews-manage-to-maintain-their-cultural-and-or-religious-traditions-despite-persecution>.

⁵⁴ World Jewish Population | Latest Statistics. *Judaism Online*. URL: <https://www.simpletoremember.com/vitals/world-jewish-population.htm>.

⁵⁵ Berenbaum M. Holocaust | Definition, Concentration Camps, History, & Facts | Britannica. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Holocaust>.

самоідентифікації є той факт, що неможливо забути, хто ти, якщо тебе за це катують та вбивають. Свідченням цього є і опитування від «Pew Research Centre»: «...приблизно сім із десяти євреїв США (73%) кажуть, що пам'ять про Голокост є важливою частиною того, що для них означає бути євреєм»⁵⁶.

З утворенням власної держави євреї також повернулися до своєї мови – івриту, розуміючи всю важливість мови для самоідентифікації та об'єднання народу. Станом на кінець XIX століття іврит був фактично мертвою мовою і використовувався тільки в літературі та релігії. Євреї в Європі розмовляли на ідиші, на ладіно в Туреччині та Іспанії, в арабських країнах-арабською. Взявся до відродження івриту Еліезер Бен-Єгуда, який фактично адаптував мову до сьогоденних реалій та започаткував її поширення в маси.

У 1880 році він писав: «Я переконався: щоб отримати власну землю й вести незалежне політичне життя, нам потрібна спільна мова»⁵⁷. Ідея відродження івриту як розмовної мови та навчання на землі Ізраїлю мала багато прихильників, особливо серед учасників сіоністського руху. Але було й чимало супротивників цієї ідеї: з одного боку — це були люди ультрадоксальної віри, які вважали іврит священною мовою і вважали використання івриту як мови спілкування й навчання «богохульством». А з іншого боку – були всі ті світські євреї, які вважали іврит бідною та дегенеративною мовою, ні сучасною, ні просунutoю, на якій неможливо вивчати чи викладати такі важливі предмети, як математика, наука чи історія, а також використовувати її для перекладу творів зі світової літератури.

В своїй статті про розвиток івриту National Geographic стверджують: «Наприкінці 1800-х років словниковий запас івриту обмежувався архаїчними та релігійними поняттями єврейської Біблії, і в ньому не вистачало слів для

⁵⁶ Chapter 3: Jewish Identity. *Pew Research Center*. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2013/10/01/chapter-3-jewish-identity/>.

⁵⁷ Історична правда. Ізраїль. Історія відродження нації. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2021/09/21/160203/>.

фактично всього, починаючи від «газет» і «академії» до «мафінів» і «автівок»⁵⁸.

Зусилля Бен-Єгуди модернізувати іврит, включаючи розробку нової лексики, сприяли його відродженню. Поступово мова була стандартизована на початку 20 століття. Перший словник сучасного івritу був виданий у завершеному вигляді в 1922 році. Були відкриті школи з вивченням івritу, потім івrit став мовою викладання всіх предметів у школах Єрусалима (перша у 1913 році).

У 1922 році івrit було визнано офіційною мовою Британського підмандату Палестина, а з заснуванням держави Ізраїль у 1948 році він став головною мовою.

Після створення держави люди стікалися з усього світу. Багато молодих дорослих вивчали івrit під час обов'язкової військової служби, хоча більшість сімей в Ізраїлі стали розмовляти івритом протягом одного-двох поколінь.

За статистикою лінгвістичного центру «Dynamic Language», на сьогодні на івritі розмовляє приблизно 9 мільйонів людей у всьому світі, з яких близько 5 мільйонів є носіями мови в Ізраїлі⁵⁹.

Усі ці чинники і призвели до того, що навіть понад тисячоліть перебування серед чужих народів, євреї досі зберігають свою ідентичність. Прикладом цього є і статистика по американським євреям від «Pew Research Centre», згідно якої «Понад дев'ять із десяти євреїв (94%) погоджуються, що «пишаються тим, що вони євреї». Три чверті (75%) кажуть, що вони мають

⁵⁸ Yang A. Hebrew wasn't spoken for 2,000 years. Here's how it was revived. *History*. URL: <https://www.nationalgeographic.com/history/article/hebrew-wasnt-spoken-for-2000-years-heres-how-it-was-revived>.

⁵⁹ The Evolution and Revival of the Hebrew Language | *Professional Translation Services in Seattle, WA* | *Dynamic Language*. URL: <https://www.dynamiclanguage.com/the-evolution-and-revival-of-the-hebrew-language/>.

сильне почуття приналежності до єврейського народу, і приблизно шість із десяти (63%) кажуть, що несуть особливу відповідальність піклуватися про євреїв, які потребують допомоги в усьому світі»⁶⁰.

2.2. Політико-економічні складові розвитку держави Ізраїль

Новостворена держава після проголошення незалежності 1948 р. одразу постала перед викликом – оточена коаліцією арабських держав, вона мала швидко забезпечити свою життєздатність.

Найбільш вагомою політичною реформою Ізраїлю, без применшення, є реформа національної безпеки та створення системи оборони. До створення ЦАХАЛ Ізраїль налічував різні військові угруповання (головними з яких були Хагана, Іргун та Лехі), які часто об'єднувалися, щоб дати відсіч арабам під час арабських повстань, так і щоб позбутися врешті-решт британського мандату над територіями, де оселилися євреї внаслідок перших Алій. Нерідко такі угруповання по різному бачили стратегію дій, тож часто діяли і уособлено, ігноруючи фактично об'єднану політичну верхівку.

Тож створення єдиних Ізраїльських сил оборони (ЦАХАЛ) як професійної армії в умовах тільки створеної держави, а також загрози вже близької війни, стало запорукою виживання. 14 травня Давид Бен-Гуріон, перший прем'єр-міністр Ізраїлю, написав у своєму щоденнику: «О четвертій годині дня була проголошена незалежність євреїв і створена держава... Її доля в руках збройних сил»⁶¹.

Ізраїльські лідери вивчили досвід війни 1948 року та сформували головні принципи своєї стратегії національної оборони. По-перше, це

⁶⁰ Chapter 3: Jewish Identity. *Pew Research Center*. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2013/10/01/chapter-3-jewish-identity/>.

⁶¹ Bregman A. *Israel's Wars*. Fourth edition. | Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY : : Routledge, 2016. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315646893>.

перешкоджання стрімкому проникненню ворожих сил. Оборонні операції зі збереження статус-кво «вважалися неможливими або занадто ризикованими. Лідери Ізраїльських сил оборони зрозуміли, що превентивні удари та швидкі контратаки можуть досягти подвійних цілей: усунути безпосередню загрозу з боку місцевого ворожого населення та збільшити загрозу для ворога. По-друге, Ізраїлю потрібно було знищити значну частину військових ресурсів своїх суперників, щоб допомогти зберегти перевагу Ізраїлю в озброєннях. Майбутні війни мають бути швидкими та досягати розумних здобутків, перш ніж втручання додаткових зовнішніх сил обмежить ізраїльські можливості.

Одним з найголовніших принципів стала також військова підготовка кожного громадянина Ізраїлю. Ізраїль завершив свою військову реорганізацію, структурувавши сили за швейцарською моделлю трирівневої армії, яка складається з постійної армії призовників, маси резервів для мобілізації на війні та когорти постійних військових лідерів і розвідувальних служб для забезпечення ранньої системи реагування. У 1950 і 1951 роках Ізраїль провів три великомасштабні мобілізаційні навчання, щоб переконатися в тому, що система працювала.

Згідно із законами Ізраїлю всі громадяни та резиденти Ізраїлю як чоловіки, так і жінки підлягають військовому призову з 18 років. Обов'язкова військова служба зазвичай становить від 24 до 32 місяців, причому цей період змінюється залежно від статі, віку призовника або професійної підготовки. Дві групи в ізраїльському суспільстві, однак, традиційно були звільнені від призову: ультраортодоксальні євреї (хареді) та ізраїльські араби. Закон передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років за злочини, пов'язані з ухиленням від призову.

Ізраїль є однією з небагатьох країн, де військова служба є обов'язковою для всіх працездатних громадян жіночої статі. Право жінок служити на будь-якій посаді в Армії оборони Ізраїлю дорівнює праву чоловіків. За

статистикою Draft IDF, в даний час жінки складають 33% солдатів, які приєднуються до Армії оборони Ізраїлю, і 51% офіцерів, які зараз служать. Вони виконують різні ролі в наземних, військово-морських і повітряних силах. 92% усіх підрозділів ЦАХАЛу мають посади, відкриті для жінок⁶².

Служба в армії також слугує об'єднуючим фактором для громадян Ізраїлю, у яких випрацьоване розуміння важливості захисту власної державності і їхньої ролі в цьому. Але окрім цього обов'язкова військова повинність дозволяє Ізраїлю швидко мобілізувати свій людський ресурс, а якісна підготовка сприяє дійсно ефективному їх використанню під час військових дій. Так після влаштованої терористами різні 7 жовтня 2023 року всього за декілька днів Ізраїль зміг призвати 300 тисяч резервістів для швидкого реагування на загрозу⁶³ і забезпечити захист решти громадян.

До і після закінчення війни 1948 р. керівництво Ізраїлю розуміло всю важливість імміграційної політики для подальшого виживання держави. Потрібен був ресурс для захисту країни, а також для її економічного росту, без якого рано чи пізно Ізраїль був приречений на зникнення з політичної карти світу, як і євреї, яких араби хотіли винищити, навіть цього не приховуючи.

Очільники держави проводили низку кроків для повернення євреїв. Найбільшою Алією стала післявоєнна, коли сотні тисяч жертв Голокосту шукали притулок в єдиному місці, де їх чекали.

Ізраїль має два основних законодавчих акта, які регулюють вимоги до громадянства, Закон про повернення 1950 року⁶⁴ та Закон про громадянство

⁶² Women. *Draft IDF*. URL: <https://draftidf.co.il/women-in-the-army/>.

⁶³ Israel drafts 300,000 reservists as it goes on the offensive. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-drafts-300000-reservists-it-goes-offensive-2023-10-09/>.

⁶⁴ 1950 - הכנסת. חוק השבות, התש"י. URL: https://fs.knesset.gov.il/1/law/1_lsr_209667.PDF.

1952 року.⁶⁵ Згідно з законом про повернення, кожен єврей в незалежності від свого статусу, з будь-якої точки землі та з будь-якою релігією, міг розраховувати на ізраїльське громадянство. Єдиною вимогою було лише єврейське коріння. До 1970 р. закон про повернення суворо тлумачився відповідно до Галахи (єврейського релігійного закону): євреєм визначався кожен, хто народився від матері-єврейки. Після до закону були внесені правки, за якими такі права надаються дитині та онуку єврея, дружині єврея, дружині дитини єврея та дружині онука єврея, за винятком особи, яка була євреєм і добровільно змінила віросповідання⁶⁶. Ці закони сприяли поверненню на Батьківщину, адже всі знали, що там їх чекають.

Перш за все були організовані тимчасові поселення – Маабароти, табори для прийому іммігрантів і біженців, засновані в 1950-х роках, що стало одним із найбільших громадських проєктів, запланованих державою для реалізації своєї соціальної та житлової політики. Маабарот мав забезпечити житло для великого потоку єврейських біженців і нових єврейських іммігрантів, які прибували до нової незалежної Держави Ізраїль, замінивши менш придатні для життя табори іммігрантів або наметові містечка. До середини 1950-х років маабарот почав порожніти, і багато з них стали основою для розвитку ізраїльських міст.

Також важливу роль відігравало спеціальне Єврейське агентство Сохнут, яке насправді діяло ще до проголошення державності. Як організація, воно заохочує імміграцію євреїв із діаспор до Ізраїлю та наглядає за їхньою інтеграцією. З 1948 по 1952 рік до нової держави прибуло близько 700 000

⁶⁵ חוק האזרחות משנת 1952. הכנסת.

URL: https://www.gov.il/BlobFolder/reports/roots_1952/he/roots-1952.pdf.

⁶⁶ Israel's Law of Return. Center for Israel Education.
URL: <https://israeled.org/resources/documents/israels-law-return/>.

іммігрантів⁶⁷. Завданням Єврейського агентства було допомагати цим іммігрантам адаптуватися та почати будувати нове життя. Воно засновувало школи для навчання їх івриту, забезпечувало їх харчуванням, житлом і професійним навчанням.

У роки після 1948 року департамент сільськогосподарських поселень Агентства створив ще 480 нових міст і сіл по всьому Ізраїлю. Він забезпечив їх обладнанням, худобою, іригаційною інфраструктурою та експертним керівництвом. До кінця 1960-х років ці міста виробляли 70% загальної сільськогосподарської продукції Ізраїлю⁶⁸.

Агентство також зосередило свою енергію на євреях за межами Ізраїлю. Був створений відділ освіти та культури та відділ освіти Тори для діаспори, щоб допомогти замінити втрачені центри єврейської освіти, зруйновані Голокостом. Вони готували вчителів івриту; посилали ізраїльтян закордон для доповнення шкіл діаспори, таборів і молодіжних організацій.

Зараз також діють спонсоровані Єврейським агентством програми, які надихають єврейську молодь на зв'язок з Ізраїлем, як наприклад «Ізраїльський досвід» (освітні візити до Ізраїлю), такі як Taglit-Birthright Israel, 10-денний візит до Ізраїлю, який надається безкоштовно для молодих євреїв⁶⁹.

Насправді процес «поглинання» Алії був доволі проблемним — економічно квола на початку держава не могла в повному обсязі забезпечити потреби новоприбулих. Лякала їх і обов'язкова військова повинність, деякі

⁶⁷ Shoshana Neuman. Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity. *IZA - Institute of Labor Economics*. URL: <https://www.iza.org/publications/dp/89/aliyah-to-israel-immigration-under-conditions-of-adversity>.

⁶⁸ The History of the Jewish Agency for Israel. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20140203101117/http://www.jafi.org.il/JewishAgency/English/About/History/>.

⁶⁹ Jewish Agency for Israel. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20150422062608/http://www.birthrightisrael.com/TaglitBirthrightIsraelStory/Partners/Pages/Jewish-Agency-for-Israel.aspx>.

іммігранти 1948 р. майже потрапляли з кораблів одразу на війну. Це створювало додаткову напруженість всередині країни, люди були невдоволені своїм становищем, частина з них поверталась назад, проте ще більше прибувало.

Для боротьби з цим було створено Міністерство абсорбції іммігрантів. Управління з питань абсорбції іммігрантів допомагає в питаннях житла, працевлаштування та суспільства та намагається полегшити контакти іммігрантів з різними установами та органами в країні.

Мета полягає і в тому, щоб визначити потенціал іммігранта, допомогти йому реалізуватись і таким чином зробити внесок як у іммігранта, так і в суспільство. Міністерство абсорбції іммігрантів прагне дати іммігрантам необхідні інструменти для вирішення проблем абсорбції, за допомогою яких вони зможуть найкращим чином інтегруватися та досягти максимальної незалежності у своїй новій країні.

Та проіснувало Міністерство недовго, через 3 роки воно було розформоване і відновлене лише у 1968 р. Стало зрозуміло, що з такою кількістю мігрантів необхідні економічні реформи.

Проте головне завдання влада виконала. У більшості випадків швидкого зростання населення - дохід на душу населення знижується. Це пов'язано з проблемами пристосування, низькою продуктивністю іммігрантів та недостатньою кількістю робочих місць. Ізраїль був винятком. Імміграція супроводжувалася прискореними темпами зростання, навіть незважаючи на те, що значні державні кошти були спрямовані на житло, працевлаштування та соціальні послуги для сприяння безпосередньому поглинанню масової імміграції. За статистикою Institute of Labor Economics, у результаті дохід на

душу населення, який становив 3500 доларів США в 1950 році, зріс до 17 000 доларів США в 1996 році – річний темп зростання становив 3,5 відсотка⁷⁰.

Для повернення євреїв Ізраїль вдавався і до дуже ризикованих операцій. Одна з наймасштабніших операцій "Езра та Нехемія" 1951 – 1952. В Іраку зростав антисемітизм, почалися масові погроми єврейських кварталів, уряд заборонив міграцію для євреїв. Ізраїльський уряд вів переговори з Іраком, після чого той все-таки надав євреям право переїзду, якщо вони залишать усі свої гроші та майно, за винятком 140 доларів і 66 фунтів багажу. Ізраїль здійснював повітряні перевезення протягом кількох місяців і зміг повернути більше 120 000 євреїв⁷¹.

Або славнозвісна операція «Мойсей» для повернення ефіопських євреїв із Судану під час громадянської війни, яка спричинила голод у 1984 році. Починаючи з 21 листопада 1984 року, вона включала повітряне транспортування приблизно 8000 ефіопських євреїв із Судану через Брюссель до Ізраїлю, закінчившись 5 січня 1985 року.

Існує немало операцій менш глобальних, як наприклад вивезення єврейських жінок з Сирії. Для переправи яких були залучені елітні підрозділи «Моссаду», проте таким чином вони лиш доводили, що будуть боротися за кожного єврея, де б він не був, усіма силами.

Важливим політичним здобутком стала і система створення альянсів, які допомагали поступово нарощувати військовий та економічний потенціал, проте тут варто і зазначити, що всі союзники Ізраїлю є доволі мінливими та нестабільними, і треба віддати Ізраїлю належне – вони завжди повністю

⁷⁰ Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity. ZA - Institute of Labor Economics. URL: <https://www.iza.org/publications/dp/89/aliyah-to-israel-immigration-under-conditions-of-adversity>.

⁷¹ Immigration to Israel: Operation Ezra & Nehemia - The Airlift of Iraqi Jews (1951 - 1952). Jewish Virtual Library. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/operation-ezra-and-nehemiah-the-airlift-of-iraqi-jews>.

покладалися лише на свої сили і тільки потім мали сподівання на допомогу інших.

Деякий час були певні союзницькі відносини з Великою Британією та Францією, але найважливішим альянсом стали стосунки Ізраїлю з США. Традиційно в Сполучених Штатах діє велика єврейська діаспора, яка не тільки має електоральний вплив, з чим мусив рахуватися кожен Президент, але й мали вагомий вплив всередині структур завдяки своїм матеріальним ресурсам, а часто і завдяки своїм посадам. Окрім цього, звичайно, що обидві країни мають спільні інтереси безпеки на Близькому Сході.

Уряд США визначає Ізраїль як головного союзника поза НАТО. Протягом перших двадцяти років після здобуття Ізраїлем незалежності політика Сполучених Штатів на Близькому Сході керувалася двома основними політичними проблемами: запобіганням гонці озброєнь на Близькому Сході та запобіганню поширенню радянського впливу.

Окрім цього відносини Америки з Ізраїлем мають стратегічне значення як стабілізуюча сила на Близькому Сході, стримуючи на відстані заворушення, які загрожували б доступу до регіональних поставок нафти, від яких Америка залишається залежною⁷².

У 1987 році Сполучені Штати надали Ізраїлю статус головного союзника поза НАТО, що дозволило йому на рівних конкурувати з НАТО та іншими союзниками США за контракти та придбання передових систем озброєння США. Ізраїль став найбільшим одержувачем військової допомоги Сполучених Штатів у світі.

Спочатку США в основному давали, але також продавали зброю ізраїльтянам, а також дозволяли їм позичати в американських банках за

⁷² Timeline: Oil Dependence and U.S. Foreign Policy. *Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.cfr.org/timeline/oil-dependence-and-us-foreign-policy>.

ставками, нижчими за ринкові, для підтримки зусиль у сфері розвитку. У 1980-х і 90-х роках США та Ізраїль почали співпрацю в галузі досліджень, розробок і виробництва зброї. А в 1999 році, коли колишній президент Білл Клінтон мав намір сприяти міцному миру між Ізраїлем та його арабськими сусідами⁷³, США підписали перший із трьох 10-річних меморандумів, зобов'язавшись щорічно надавати мільярдну військову допомогу.

Зараз Ізраїль щорічно отримує від США 3,8 мільярда доларів військової допомоги відповідно до меморандуму, підписаного в 2019 році. Це становило близько 16 відсотків загального військового бюджету Ізраїлю в 2022 році⁷⁴ — значна частка, але не настільки велика, щоб Ізраїль все ще залежав від допомоги США так, як це було раніше.

Влучно описав ізраїльсько-американський альянс Майкл Ханна, американський директор Міжнародної кризової групи: «Ці відносини зіграли величезну роль у вдосконаленні ізраїльських збройних сил. Відносини Ізраїлю [зі США] також є унікальними в регіоні, і це продемонстровано у зобов'язанні США підтримувати якісну військову перевагу Ізраїлю, яка має на меті гарантувати, що Ізраїль залишається вищою військовою потугою над будь-якими іншими регіональними військами»⁷⁵.

В оточенні своїх ворогів Ізраїль не тільки мав шукати союзників, а й ослаблювати своїх противників. Варто зазначити вагомий вплив дипломатичних зусиль як частину стратегії національної безпеки держави.

⁷³ Charles Babington. Clinton Wants Aid to Israel Expedited. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1999/07/20/clinton-wants-aid-to-israel-expedited/bb86240f-830d-4d82-80a0-8871e64e5980/>.

⁷⁴ AJLabs. How big is Israel's military and how much funding does it get from the US?. *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/11/how-big-is-israels-military-and-how-much-funding-does-it-get-from-the-us>.

⁷⁵ Narea N. How the US became Israel's closest ally. *Vox*. URL: <https://www.vox.com/world-politics/23916266/us-israel-support-ally-gaza-war-aid>.

Важливою перемогою стало укладення мирного договору з Йорданією, одна з найпотужніших країн арабської коаліції. Між 1948 і 1994 роками Йорданія прийняла антисіоністську політику, але приймала рішення прагматично. Для цього називають кілька факторів, серед яких географічна близькість, західна орієнтація короля Хусейна та скромні територіальні прагнення Йорданії. Тим не менш, з 1948 року до моменту підписання договору між двома країнами існував стан війни.

Йорданія брала участь фактично в усіх війнах проти Ізраїлю. Після заснування Ізраїлю 14 травня 1948 року вона була однією з країн Ліги арабських держав, які вторглися в країну, отримавши контроль над Західним берегом і Східним Єрусалимом (включаючи Старе місто). Єврейське населення було вигнано, а Йорданія анексувала ці території.

У Шестиденній війні 1967 року Йорданія приєдналася до Єгипту Насера, незважаючи на попередження Ізраїлю, і втратила контроль над Західним берегом і Східним Єрусалимом Ізраїлю, але не відмовлялася від своїх претензій на територію до 1988 року.

У 1970 році король Хусейн розпочав війну «Чорного вересня» проти Організації визволення Палестини (ОВП), зрештою вигнавши організацію та тисячі палестинців, які загрожували правлінню Хусейна. Під час Чорного вересня сирійські війська вторглися в королівство, загрожуючи подальшою дестабілізацією режиму. У відповідь ВПС Ізраїлю здійснили серію прольотів над сирійськими військами, що спонукало їх повернутися до Сирії. Війна проти угруповань ООП зміцнила зв'язки між Ізраїлем та Йорданією. Згодом Йорданія значно скоротила свою військову участь у війні Судного дня проти Ізраїлю в 1973 році.

26 жовтня 1994 року Йорданія та Ізраїль підписали мирний договір, який нормалізував відносини між ними та вирішував територіальні

суперечки, включно з розподілом води⁷⁶. Договір регулював земельні та водні суперечки, а також передбачав широке співробітництво в галузі туризму та торгівлі. Він також містив обіцянку, що ні Йорданія, ні Ізраїль не дозволять своїй території стати плацдармом для військових ударів третьої країни.

Попри все одно залишену напругу в двосторонніх стосунках, особливо через ситуацію в Газі, у квітні 2024 року Йорданія навіть допомагала перехоплювати іранські безпілотники під час ударів по Ізраїлю.

Іншим дипломатичним надбанням став мир з Єгиптом, що не раз очолював антиізраїльську коаліцію, а згодом і самі війни. У 1948 році єгипетська армія брала участь у першій арабо-ізраїльській війні. Війна між Ізраїлем і Єгиптом завершилася укладенням 24 лютого 1949 року угоди про перемир'я. Однак до 1979 року миру не було досягнуто, і до того часу дві країни залишалися ворогами.

У 1956 році спалахнула ще одна єгипетсько-ізраїльська війна, коли ізраїльські війська окупували Синайський півострів і сектор Газа протягом чотирьох днів, але Ізраїль був змушений вивести свої війська під міжнародним тиском. У 1967 році Шестиденна війна закінчилася ізраїльською окупацією Синайського півострова та сектора Газа.

Мирний договір між Єгиптом та Ізраїлем був підписаний через 16 місяців після візиту єгипетського президента Анвара Садата до Ізраїлю в 1977 році після інтенсивних переговорів. Основними рисами договору були взаємне визнання, припинення стану війни, який існував після арабо-ізраїльської війни 1948 року, нормалізація відносин і виведення Ізраїлем своїх збройних сил і цивільного населення з Синайського півострова, який Ізраїль захопив під час Шестиденної війни в 1967 році. Єгипет погодився залишити Синайський півострів демілітаризованим. Угода передбачала вільний прохід

⁷⁶ Lawrence Susskind, Shafiqul Islam. *Water Diplomacy. Science & Diplomacy*. URL: <https://www.sciencediplomacy.org/perspective/2012/water-diplomacy>.

ізраїльських суден через Суецький канал, а також визнання Тиранської протоки та Акабської затоки міжнародними водними шляхами, які були заблоковані Єгиптом у 1967 році. Угода також передбачала припинення ізраїльського військового панування над окупованими Ізраїлем територіями та встановлення повної автономії для палестинських жителів територій, ці умови, не були реалізовані, але стали основою для угод Осло.

Угода, зокрема, зробила Єгипет першою арабською державою, яка офіційно визнала Ізраїль, хоча її описували як «холодний мир». Стосунки між державами і досі складні, що часто супроводжується сутичками на спільному кордоні. Також згідно з опитуванням 2019–2020 років, лише 13% єгиптян підтримують дипломатичне визнання Ізраїлю, тоді як 85% виступають проти⁷⁷.

Однією з найголовніших як політичних так і військових переваг є також володіння Ізраїлем ядерною зброєю. Ізраїль дотримується політики навмисної двозначності, ніколи офіційно не заперечуючи та не визнаючи наявності ядерної зброї. За оцінками, запаси Ізраїлю варіюються від 75 до 400 ядерних боєголовок⁷⁸, і вважається, що країна має ядерну тріаду для їх доставки.

Ізраїль не підписав Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), незважаючи на міжнародний тиск.⁷⁹ «Позиція Ізраїлю полягає в тому, що гарантії, як і всі інші питання регіональної безпеки, не можна розглядати окремо від регіонального миру та стабільності. Це має сприяти зменшенню напруженості та сприяти безпеці та стабільності на Близькому

⁷⁷ The 2019-20 Arab Opinion Index. *Arab Center for Research and Policy Studies*. URL: <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Arab-Opinion-Index-2019-2020-Inbreef-English-Version.pdf>.

⁷⁸ Hans M. Kristensen, Robert S. Norris. Israeli nuclear weapons, 2014. *Bulletin of the Atomic Scientists*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0096340214555409>.

⁷⁹ Tovah Lazaroff. Israel must get rid of its nuclear weapons, UNGA majority decides. *The Jerusalem Post* | *JPost.com*. URL: <https://www.jpost.com/international/article-720993>.

Сході через розвиток взаємного визнання, мирних і добросусідських відносин і відмови від погроз і застосування сили як державами, так і недержавними суб'єктами як засобів вирішення суперечок»⁸⁰.

Крім того, під час каденції прем'єр міністра Менахема Бегіна була розроблена доктрина щодо протидії розповсюдженню та превентивних ударів, позбавляючи інших регіональних гравців можливості отримати власну ядерну зброю. Військово-повітряні сили Ізраїлю провели операції «Опера»⁸¹ та «Орчард», знищивши іракський та сирійський ядерні реактори у 1981 та 2007 роках відповідно, а зловмисне програмне забезпечення Stuxnet, яке завдало серйозної шкоди іранським ядерним об'єктам у 2010 році, вважається спільно розробленим Сполученими Штатами та Ізраїлем. Станом на 2025 рік Ізраїль залишається єдиною країною на Близькому Сході, яка, як вважають, володіє ядерною зброєю.

Варіант Самсона, ізраїльська стратегія стримування, полягає в здатності Ізраїлю використовувати ядерну зброю проти нападників перед екзистенційними військовими загрозами нації⁸².

Не менш важливим політичним здобутком в умовах перманентної війни стала і побудова міцних інституцій (хоч і зі своїми недоліками), а також забезпечення сталої демократії. Країна є демократичною республікою з парламентською системою правління на чолі з прем'єр-міністром і залученням численних політичних партій, які представляють широкий спектр політичних позицій. Законодавчий орган Ізраїлю, Кнесет, є однопалатним

⁸⁰ Atoms for Peace and Development. *International Atomic Energy Agency*. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc48-18-add1_en.pdf.

⁸¹ VANGUARD. Операція "Опера": превентивний удар по "Осіраку". *DeepState UA*. URL: <https://deepstateua.com/opieratsiia-opiera/>.

⁸² Broad W. J., Sanger D. E. 'Last Secret' of 1967 War: Israel's Doomsday Plan for Nuclear Display (Published 2017). *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2017/06/03/world/middleeast/1967-arab-israeli-war-nuclear-warning.html>.

законодавчим органом, який обирається кожні чотири роки (або частіше, якщо вотум недовіри Кнесету уряду призводить до дострокових виборів)⁸³.

Ізраїль не має офіційної писаної конституції. Натомість його система правління базується на ряді «основних законів» та інших, а також розпорядженнях виконавчої влади та парламентській практиці. Основні закони є політичним компромісом, який є альтернативою конституції. Вони приймаються так само, як і інші законодавчі акти, але мають служити керівними принципами держави. Хоча залишається незрозумілим, чи справді основні закони мають перевагу над іншими законами, адже Верховний суд Ізраїлю історично виносив рішення за закони, які суперечили основним.

Як і багато інших парламентських систем, Ізраїль використовує пропорційне представництво. Характеристики, які відрізняють Кнесет від інших законодавчих органів, змушують деяких спостерігачів називати ізраїльську систему «екстремальною виборчою системою»⁸⁴. По-перше, кількість місць у законодавчому органі – 120 – є досить малою порівняно з більшістю країн. По-друге, партії зіткнулися з низькою планкою для входу до Кнесету, однією з найнижчих у світі. Спочатку партійний список мав набрати щонайменше 1% голосів, щоб отримати представництво. Занепокоєний тим, що такий малий поріг призведе до поширення партій, що ускладнить управління, уряд підвищив цю кількість тричі. У 2014 році поріг сягнув поточного рівня в 3,25%⁸⁵.

Насправді ця система доволі вразлива і нерідко призводить до політичних криз. За всю історію незалежності ні одна партія так і не змогла

⁸³ Ochsenwald W. L., Sicherman H. Israel - Industry, Manufacturing, Technology | Britannica. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/Israel/Industry#ref23101>.

⁸⁴ Gideon Rahat, Reuven Y. Hazan. Israel: The Politics of an Extreme Electoral System. *Oxford Academic*. URL: <https://academic.oup.com/book/26299/chapter-abstract/194568582>.

⁸⁵ Brent E. Sasley. Israeli politics and political fragmentation, explained. *Good Authority*. URL: <https://goodauthority.org/news/good-to-know-israeli-politics-netanyahu-rightwing-likud-gaza/>.

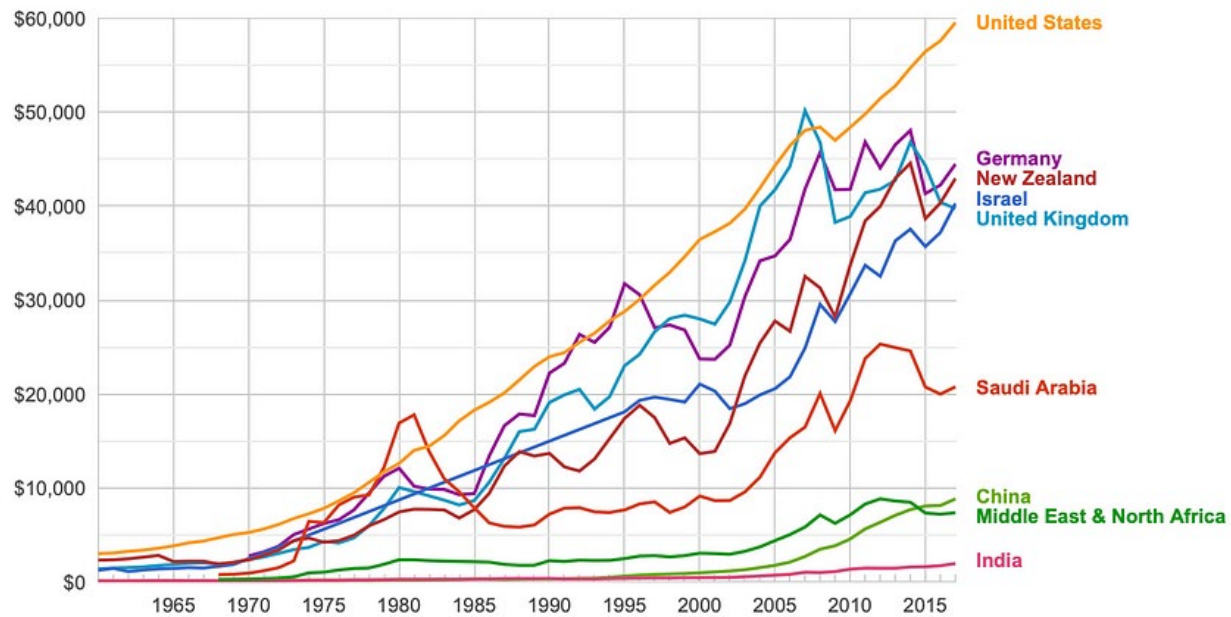
отримати більшості. Фактично уряд приречений на постійні, але доволі нестабільні коаліції з іншими партіями, що часто не є ефективним, заморожує прийняття реформ, а часто навіть призводить до перевиборів. За дослідженням Ізраїльського інституту демократії, у 2022 році рівень довіри до влади навіть досяг історичного мінімуму (21% від загальної вибірки)⁸⁶.

В Ізраїлі є Державний контролер — незалежна посадова особа, яка обирається Кнесетом до призначення президентом — несе відповідальність лише перед Кнесетом і є аудитором фінансових операцій уряду та має право перевіряти ефективність його діяльності. Контролер також виконує функції національного омбудсмена. Державна служба Ізраїлю поступово перетворилася на політично нейтральну та професійну організацію; раніше вона, як правило, походила від партії влади та її підтримувала.

Тож політичних складових, що змогли забезпечити сталість ізраїльської державності дуже багато, це велика робота декількох поколінь, які розбудовували країну. Але важливим політичним розумінням було і усвідомлення важливості не менш серйозної економічної політики, без якої єврейська держава вже могла б бути стертою з політичної карти світу.

Ізраїль є ще доволі молодою державою, але економічні параметри країни цього не відображають. За всіма показниками Ізраїль є однією з найрозвиненіших країн світу.

⁸⁶ Israel Democracy Institute (IDI): 2022 Israeli Democracy Index → Task Force. *Task Force → on Arab Citiznes of Israel*. URL: <https://www.iataskforce.org/resource/israel-democracy-institute-idi-2022-israeli-democracy-index/>.

ВВП на душу населення (долари США). Дані Світового банку⁸⁷.

ВВП Ізраїлю на душу населення на кінець 2017 року становив 40 270 доларів, що вище середнього показника по ЄС (33 836 доларів). Це також більше, ніж усі його найближчі арабські сусіди разом узяті⁸⁸. Має низький і стабільний рівень інфляції не більше 6%⁸⁹ та невисокий рівень безробіття⁹⁰. Ізраїль посідає 25 місце зі 189 країн за індексом людського розвитку⁹¹ — показником, який фіксує показники країни за трьома параметрами: очікувана тривалість життя, рівень освіти та валовий національний дохід на душу населення. Рівень стартапів в Ізраїлі один з найвищих у світі. Ізраїльський

⁸⁷ GDP per capita (current US\$) - Israel, United Kingdom, United States, Germany, New Zealand, Saudi Arabia, China, India, Middle East & North Africa. *World Bank Open Data*. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2023&locations=IL-GB-US-DE-NZ-SA-CN-IN-ZQ&name_desc=false&start=1960&view=chart.

⁸⁸ GDP per capita (current US\$) - Israel, United Kingdom, United States, Germany, New Zealand, Saudi Arabia, China, India, Middle East & North Africa. *World Bank Open Data*. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2023&locations=IL-GB-US-DE-NZ-SA-CN-IN-ZQ&name_desc=false&start=1960&view=chart.

⁸⁹ Israel Inflation Rate. *TRADING ECONOMICS*. URL: <https://tradingeconomics.com/israel/inflation-cpi>.

⁹⁰ Israel Unemployment Rate. *TRADING ECONOMICS*. URL: <https://tradingeconomics.com/israel/unemployment-rate>.

⁹¹ Country Insights. *Human Development Reports*. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks>.

сектор високих технологій є двигуном національної економіки, на нього припадає 18% валового внутрішнього продукту, 48% експорту та 11% робочої сили⁹².

Венчурні інвестиції на душу населення у 2008 році були «в 2,5 рази більші, ніж у Сполучених Штатах, більш ніж у 30 разів більше, ніж у Європі, у 80 разів більше, ніж у Китаї, і в 350 разів більше, ніж в Індії».⁹³

З самого початку країна зіткнулася з величезними викликами. Новонароджена країна опинилася в жорстокій війні за існування, а в той же час сотні тисяч біженців від Голокосту в Європі та від переслідувань в арабських країнах стукали у двері новоствореної держави, в якій не вистачало навіть наметів для розміщення, не кажучи вже про їжу, щоб їх прогодувати.

Зростали й витрати на безпеку. Економічний тягар потреб безпеки Ізраїлю найкраще виражається у відсотках ВВП за витратами на оборону. Моше Фелбер, один з тих, хто вивчав феномен ізраїльської економіки, приводив такі дані: «У той час як у більшості західних країн цей відсоток коливається від 1% до 3% (а Сполучені Штати вважалися країнами «воєнної економіки», коли ця цифра сягала 9% на піку війни у В'єтнамі), в Ізраїлі цей відсоток зріс із середнього 10% протягом перших дев'ятнадцяти років існування країни до 25% після 1967 року, а потім досяг піку в 45% під час війни Судного дня у 1967 році. Це співвідношення почало падати лише після того, як було досягнуто мирних угод з Єгиптом (1978) та Йорданією (1994), і після того, як ці кордони - два найдовші в Ізраїлі - виявилися спокійними. У поточному десятилітті відсоток ВВП, витраченого на оборону, ще більше

⁹² Israel Tel Aviv. *Startup Genome*. URL: <https://startupgenome.com/ecosystems/tel-aviv>.

⁹³ Dan Senor, Saul Singer. *Start-Up Nation: The Story of Israel's Economic Miracle*. Twelve Books, 2009. [Introduction]

впав завдяки швидшому зростанню ВВП з 13,1% у 1990 році до 9,5% у 1996 році⁹⁴.

Ключовою соціальною та економічною реформою, яка мала глибокий вплив на стабілізацію ізраїльського суспільства та сприяння його економічній стійкості, була Політика придбання землі та розвитку сільського господарства, реалізована в перші роки державності. Ця реформа була зосереджена на систематичному придбанні землі, її перерозподілі для сільськогосподарського використання та створенні колгоспних громад типу кібуців і мошавів.

Відповідно до Закону Ізраїлю про придбання землі 1953 року⁹⁵, держава придбала приблизно 93% землі країни⁹⁶, значна частина якої раніше була занедбаною або необробленою. Уряд Ізраїлю через Єврейський національний фонд і Міністерство сільського господарства виділив цю землю для підтримки розвитку сільського господарства. Цей підхід служив подвійним цілям:

1. Економічний розвиток: він перетворив безплідні землі на продуктивні сільськогосподарські зони, зміцнивши продовольчу безпеку та зробивши значний внесок у ВВП Ізраїлю.

2. Соціальна стабільність: надання землі для сільського господарства пропонувало роботу та житло новим іммігрантам, багато з яких утекли від переслідувань і терміново потребували переселення. Ця політика забезпечила їх інтеграцію в ізраїльське суспільство та мінімізувала соціальні заворушення.

⁹⁴ Moshe Felber. Israel Economic Statistics: Israel at 50 - Economic Achievements. *Jewish Virtual Library*. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-at-50-economic-achievements>.

⁹⁵ הכנסת 1953. חוק רכישת קרקעות 1953. URL: https://fs.knesset.gov.il/2\law\2_lsr_208970.PDF.

⁹⁶ IV. Discrimination in Land Allocation and Access. *Human Rights Watch | Defending Human Rights Worldwide*. URL: <https://www.hrw.org/reports/2008/iopt0308/4.htm> (date of access: 03.05.2025).

Політика придбання землі та розвитку сільського господарства мала трансформаційний вплив на ізраїльське суспільство та економіку.

1. Інтегровані іммігранти: понад 1 мільйон іммігрантів, які прибули між 1948 і 1958 роками, були переселені в сільськогосподарські громади, забезпечуючи їх економічну участь і культурну інтеграцію⁹⁷.

2. Зміцнення сільської інфраструктури: інвестиції в іригацію, такі як Національний водонесний проект (1964), дозволили вести сільське господарство в посушливих регіонах, таких як пустеля Негев.

Хоча зараз сільськогосподарський сектор становить лише 2% ВВП Ізраїлю, його фундаментальна роль у ранньому економічному розвитку країни та соціальній єдності є надзвичайно суттєвим фактором для її історії. Крім того, модель кібуців розвинулася, і багато з них перетворилися на промислові та технологічні центри, що ще більше сприяло сучасній економіці Ізраїлю та забезпечило передумови для міцності ізраїльської державності та її інституцій.

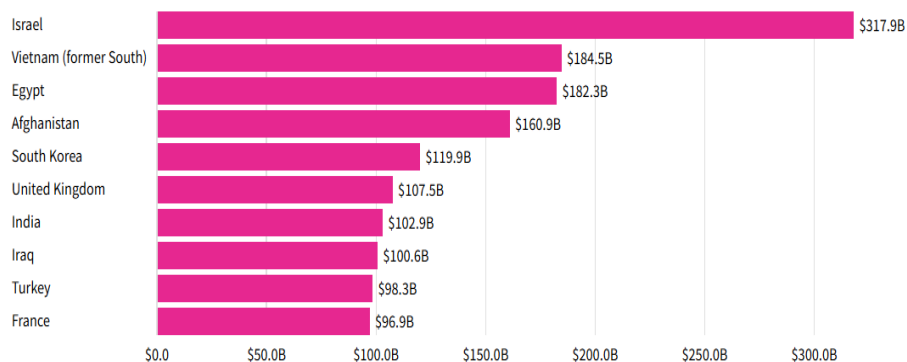
Протриматися на плаву у перші роки дозволила і фінансова підтримка. Річний торговельний дефіцит збільшився з 220 мільйонів доларів у 1949 році до приблизно 12,9 мільярдів доларів у 1996 році. Щороку міністр фінансів Ізраїлю залучав ресурси для покриття цього річного дефіциту. Невелика частина цих грошей надійшла у вигляді інвестицій іноземців у бізнес в Ізраїлі; ще менша сума надійшла від пенсій та інших доходів з-за кордону громадян Ізраїлю; значна сума надійшла від звернень, організованих єврейськими інституціями, і значна частина надійшла у формі позик від фізичних осіб (перш за все в рамках ізраїльських облігацій), банків та урядів. Більше половини необхідної суми – гранти дружніх урядів (насамперед

⁹⁷ The Kibbutz & Moshav: History & Overview. Jewish Virtual Library. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-the-kibbutz-movement>.

США). Протягом багатьох років цей імпортований капітал — для покриття річного дефіциту в іноземній валюті — склав понад 120 мільярдів доларів⁹⁸.

У період з 1951 по 2022 рік Ізраїль отримав 92,7 мільярда доларів американської економічної допомоги з урахуванням інфляції — приблизно 29% допомоги з усіх джерел. По статистиці Ізраїль був лідером по фінансовій підтримці США після Другої світової війни, з 1946-2022 рр.

Total US foreign assistance by country, adjusted for inflation, 1946–2022

Допомога США країнам 1946-2022, Дані: US Agency for International Development⁹⁹

Протягом багатьох років економічна допомога США допомагала підтримувати ізраїльську економіку, але після швидкого розширення ізраїльського сектора високих технологій у 1990-х роках країна стала повністю індустріалізованою. Отже, у XXI столітті допомога США Ізраїлю почала поступово згортатися.

У 1952 році Ізраїль і Західна Німеччина підписали Угоду про репарації або так звану Люксембурзьку угоду¹⁰⁰, за якою Західна Німеччина погодила надати Ізраїлю матеріальне відшкодування як компенсацію за

⁹⁸ Moshe Felber. Israel Economic Statistics: Israel at 50 - Economic Achievements. *Jewish Virtual Library*. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-at-50-economic-achievements>.

⁹⁹ FA.gov. URL: <https://www.foreignassistance.gov/>.

¹⁰⁰ Luxembourg Agreement 1952. *United Nations Treaty Collection*.

URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20162/volume-162-I-2137-English.pdf>.

Голокост. Ця угода сприяла фінансуванню інфраструктури молодій державі та адаптації великого потоку іммігрантів в новостворену державу.

За статистикою Міністерства закордонних справ Німеччини, з часів Люксембурзької угоди 1952 року¹⁰¹ (виплата приблизно 1,53 мільярда євро) питання репарацій було важливим політичним питанням у відносинах між Ізраїлем і Федеративною Республікою Німеччина. Сума репараційних виплат Німеччини становить близько 82 мільярдів євро (станом на 2022 рік)¹⁰².

Виплати були зроблені Державі Ізраїль як спадкоємцю тих жертв, у яких не залишилося сім'ї. Гроші були вкладені в інфраструктуру країни і відіграли важливу роль у становленні економіки нової держави.

Значна частина репараційних грошей пішла на закупівлю обладнання та сировини для компаній, які належали уряду, Єврейському агентству та профспілці Гістадрут. Примітно, що значна частина цих грошей пішла на закупівлю обладнання для приблизно 1300 промислових підприємств; дві третини цих грошей було передано 36 заводам, більшість із яких належала Гістадруту. У той же час сотні інших заводів, переважно приватних, отримали мінімальну допомогу у вигляді репарацій.

З 1953 по 1963 роки репараційні кошти фінансували приблизно одну третину інвестицій в електричну систему Ізраїлю¹⁰³, що допомогло потроїти її пропускну здатність, і майже половину загальних інвестицій в Ізраїльські залізниці, які придбали німецький рухомий склад, колії та сигнальне обладнання на репараційні гроші. Репарації також були використані для придбання німецького обладнання для водопостачання, буріння нафти,

¹⁰¹ Ibid

¹⁰² Germany and Israel: Bilateral relations. *German Federal Foreign Office*. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/laenderinformationen/israel-node/israel-228212>.

¹⁰³ Matthews D. Six times victims have received reparations – including four in the US. *Vox*. URL: <https://www.vox.com/2014/5/23/5741352/six-times-victims-have-received-reparations-including-four-in-the-us>.

гірничого обладнання для видобутку міді з шахт долини Тімна та важкого обладнання для сільського господарства та будівництва, такого як комбайни, трактори та вантажівки¹⁰⁴.

Близько 30% репараційних грошей пішли на купівлю палива, тоді як 17% було використано на придбання кораблів для ізраїльського торгового флоту; було придбано близько п'ятдесяти кораблів, у тому числі два пасажирських лайнера, і до 1961 року ці судна становили дві третини ізраїльського торгового флоту¹⁰⁵. Кошти від репарацій також були використані на розвиток порту.

Ізраїль лідер у всьому світі за витратами на дослідження та розробки у відсотках від валового внутрішнього продукту (ВВП). У 2022 році країна виділила 6,02% свого ВВП на дослідження та розробки, що є найвищим показником у світі¹⁰⁶. Ці значні інвестиції підкреслюють, що нація надає пріоритет технологічному прогресу над іншими шляхами економічного розвитку.

Наприклад, розробка пістолета-кулемета Uzi в 1950-х роках не тільки розширила військові можливості, але й стала успішним експортним продуктом. Крім того, ізраїльський сектор високих технологій процвітав, зробивши значний внесок в економіку. У 2023 році високотехнологічні галузі

¹⁰⁴ The Realities of Reparations. *Daily Kos*. URL: <https://www.dailykos.com/blogs/Tsvi%20Bisk>.

¹⁰⁵ Adi Shelach. Blood - Money - Ships | The Reparations Agreement with Germany as a Catalyst for the Growth of the Israeli Merchant Fleet - *Haifa Museums - Six Museums in One Frame*. URL: [https://www.nmm.org.il/eng/Exhibitions/10827/Blood - Money - Ships | The Reparations Agreement with Germany as a Catalyst for the Growth of the Israeli Merchant Fleet](https://www.nmm.org.il/eng/Exhibitions/10827/Blood_-_Money_-_Ships_|_The_Reparations_Agreement_with_Germany_as_a_Catalyst_for_the_Growth_of_the_Israeli_Merchant_Fleet).

¹⁰⁶ R&D as a percentage of GDP by country 2022. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/732269/worldwide-research-and-development-share-of-gdp-top-countries/>

становили 20% ВВП Ізраїлю, що робить його найбільшим внеском в економіку країни¹⁰⁷.

Незважаючи на те, що оборонно-промислова база, що зароджувалася, була започаткована в 1920-х роках, створення офіційної ізраїльської оборонної промисловості відбулося після створення держави Ізраїль у 1948 році. У 1950-х роках під впливом урядових оборонних організацій почалася оборонна індустріалізація Ізраїлю повним ходом. Найголовніше те, що з самого початку уряд наголошував на дослідженнях і розробках, пов'язаних із військовими, оскільки Ізраїль мав порівняльну перевагу в людському капіталі.

У 1958 році військові науково-дослідні підрозділи Міністерства оборони були організовані як окремий підрозділ під назвою Rafael Advanced Defense Systems LTD (або Управління розвитку озброєнь), який через шість десятиліть став центральною організацією Ізраїлю з виробництва, технологій і досліджень оборонних систем.

Фундаментальний сплеск оборонної індустріалізації відбувся після війни Судного дня в 1973 році, враховуючи сплеск внутрішнього попиту з боку збройних сил, триваюче ембарго на постачання зброї з боку Франції, а також обмеження на закупівлю складної зброї в Європі та Сполучених Штатах. У той час, коли сусіди Ізраїлю, такі як Сирія та Єгипет, купували в Радянського Союзу готові основні системи озброєння, Ізраїль вимушено пішов на власну розробку та виробництво зброї. Незважаючи на те, що внутрішній ринок розширювався, він все ще був відносно невеликим, щоб бути принципово економічно ефективним, тому Ізраїлю довелося покладатися на експорт.

¹⁰⁷ Mtanes Shihadeh. The War on Gaza and Israel's Technology Sector. Arab Center Washington DC. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/the-war-on-gaza-and-israels-technology-sector/>.

Ізраїль, розширюючи оборонну індустріалізацію, розробив винищувач Lavi, досяг успіху у виробництві безпілотних літальних апаратів (БПЛА), а також у створенні систем протиповітряної оборони та супутників зв'язку, які мають подвійне використання як для цивільних, так і для військових цілей¹⁰⁸.

Сьогодні ізраїльська оборонна промисловість є однією з найрозвиненіших серед країн з економікою, що розвивається, і може конкурувати на ринкових нішах з найкращими на Заході. Ці інвестиції продовжують відігравати величезну роль в економічному розвитку країни. Мтанес Шихаде, директор інституту досліджень Мада аль-Кармель, для своєї статті приводив таку статистику: «Сектор сучасних технологій був відповідальним за 40 відсотків зростання валового внутрішнього продукту в Ізраїлі з 2018 по 2023 рік, і відповідає за чверть збільшення валового внутрішнього продукту на душу населення щороку з 2018 року»¹⁰⁹.

Величезну роль в розвитку високих технологій відіграють стартапи. Це одна із економічних стратегій Ізраїлю, який намагається залучити весь свій людський капітал для досягнення економічної стійкості в умовах конфліктного регіону. Ізраїль має найвищий рівень венчурних інвестицій у 0,6% ВВП сектора високих технологій. Цікаво й те, що це на 50% більше, ніж у США, утричі більше, ніж у Великій Британії, і значно більше, ніж у Німеччині чи Японії¹¹⁰.

За короткий проміжок часу їм вдалося побудувати міцну основу для процвітаючого інноваційного середовища. Ізраїльська екосистема стартапів досягла видатних результатів, включаючи найвищу концентрацію стартапів

¹⁰⁸ Mark Broude Saadet Deger Somnath Sen and Somnath Sen. Defence, innovation and development: the case of Israel. *Cairn.info*. URL: <https://shs.cairn.info/revue-journal-of-innovation-economics-2013-2-page-37?lang=en>.

¹⁰⁹ Mtanes Shihadeh. The War on Gaza and Israel's Technology Sector. *Arab Center Washington DC*. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/the-war-on-gaza-and-israels-technology-sector/>.

¹¹⁰ Schaul Chorev Alistair R. Anderson. Success in Israeli High-Tech Start-Ups; Critical Factors and Process. *p.6*.

на душу населення, досягнувши понад 6000 стартапів¹¹¹. Ці вражаючі цифри поставили Ізраїль на вершину екосистеми стартапів на Близькому Сході та в ТОП-3 у світі.

Ізраїльська екосистема стартапів почала формуватися в період з кінця 1980-их до початку 1990-х років. Фундамент індустрії високих технологій був закладений колишніми членами національних підрозділів військової розвідки. Аллон Мейсон детально пояснює процес: «8200 талановитих скаутів, які є кращими у своїх класах у дисциплінах STEM, і вони призначені для спеціальних підрозділів ізраїльських сил оборони (ЦАХАЛ). І ці підрозділи створюють багато провідних інновацій. Наприклад, один із найвідоміших ізраїльських стартапів під назвою PillCam – крихітна відеокамера розміром з таблетку, яку пацієнти ковтають, щоб відстежувати та контролювати свою травну систему (тобто ендоскопія на основі капсули), була перепрофільованою з військової технології, яка використовується у високоточних ракетних системах з відеонаведенням, технологією, народженою в ЦАХАЛ»¹¹².

Дві з провідних галузей в Ізраїлі на сьогоднішній день – це штучний інтелект і кібербезпека. Ізраїль посідає третє місце у світі за кількістю стартапів штучного інтелекту та машинного навчання, тоді як кожен третій стартап у сфері кібербезпеки у світі створений ізраїльською компанією¹¹³.

Тель-Авів є епіцентром ізраїльської екосистеми стартапів, залучивши 63% від загального фінансування стартапів у 2021 році. Загальний обсяг фінансування венчурного капіталу в місті досяг 30 мільярдів доларів у 2017-2021 роках, порівняно із середнім показником у світі в 4,5 мільярда доларів.

¹¹¹ Unicorn List | TechAviv. URL: <https://www.techaviv.com/unicorns>.

¹¹² Antoanela Ionita. Lessons from Tel Aviv: What Has Fueled Israel's Startup Ecosystem's Growth. *The Recursive*. URL: <https://therecursive.com/lessons-from-tel-aviv-what-has-fueled-israel-s-startup-ecosystem-s-growth/>.

¹¹³ Israel Tel Aviv. *Startup Genome*. URL: <https://startupgenome.com/ecosystems/tel-aviv>.

Стартапи також виходять швидше в Тель-Авіві – через 7 років порівняно зі світовим середнім показником у 9 років¹¹⁴.

Ще в 1993 році ізраїльський уряд ініціював програму Yozma, пропонуючи іноземним венчурним капіталам привабливий стимул інвестувати в Ізраїль: вони обіцяли подвоїти будь-які інвестиції за рахунок державних коштів, а також податкові пільги. У той час цей підхід виділявся серед екосистем стартапів у всьому світі. Східноєвропейські уряди, наприклад, були набагато повільнішими у стимулюванні венчурного капіталу.

Інші офіційні програми для ізраїльських стартапів включають понад 40 програм Ізраїльського управління інновацій (ІА), також відомого як Офіс головного наукового співробітника (ОС), з річним бюджетом близько 400 мільйонів доларів США. Існує також заохочення інтелектуальної власності, яке пропонує зниження податкових ставок для корпорацій, податку на дивіденди та приріст капіталу.

Бюрократична, політична та фінансова підтримка уряду заохочувала значну приватну інвестиційну діяльність в Ізраїлі. За даними Dealroom, у 2022 році фінансування досягло 7,4 мільярда євро [...], 70% коштів надійшло від іноземних інвесторів: 27% із США та 25% з Європи. Із загальної суми венчурний капітал становив 4,6 мільярда. І навіть якщо фінансування венчурного капіталу сповільнилося у 2022 році, впавши на 24% з 2021 року, воно все одно було на 64% вище, ніж у 2020 році.¹¹⁵

Проте як і кожна країна Ізраїль мав багато кризових економічних явищ, але найважливішим є те, як уряд ефективно діяв за цих умов, не впадаючи в популізм, а жорстко впроваджуючи нову політику.

¹¹⁴ Ibid

¹¹⁵ Impact startups and venture capital 2022. Dealroom. URL: <https://dealroom.co/uploaded/2023/01/Dealroom-impact-report-year-end-2022.pdf>.

Починаючи з другої половини 1970-х років, після війни Судного дня, інфляція в Ізраїлі почала зростати, піднявшись із середнього рівня в 2% в 1967-1971 роках до рівня 14,4 % в наступні три роки, до 480% в 1984 р¹¹⁶.

У цей період спостерігалось зростання цивільного споживання, інвестицій і субсидій, і особливо військових витрат. Щоб фінансувати подальше розширення державного сектору та політики соціального забезпечення, держава була змушена збільшити свої внутрішні та зовнішні запозичення. Це збільшення мало далекосяжні наслідки для ринку: залучення коштів урядом призвело до втечі приватного сектору з ринку капіталу, оскільки інвестиції у фінансування позик для уряду були більш прибутковими. що створило негативний стимул для інвестицій і зростання. Водночас зростаючий борг обмежив рівень свободи монетарної політики, оскільки прив'язував дедалі більшу частину державного бюджету до фінансування погашення позик. Щоб зберегти розмір державного сектору, уряду доводилося постійно підливати масла в «інфляційний вогонь».

Країна потребувала змін і швидко. Ізраїль не міг дозволити собі розслабитися в регіоні, де кожен очікував його слабкості. Тому в 1985 р. з'являється План стабілізації економіки. Було значно скорочені державні витрати задля подальшого скорочення дефіциту, досягнута угода з тодішньою профспілкою Гістадрут про встановлення контролю над заробітною платою, впроваджений тимчасовий контроль цін на широкий спектр основних продуктів і послуг, різка девальвація шекеля з подальшою політикою довгострокового фіксованого обмінного курсу, а також обмеження здатності Банку Ізраїлю друкувати гроші для покриття дефіциту уряду¹¹⁷.

¹¹⁶ Eliahu S. Kreis. 13 The Inflationary Process in Israel, Fiscal Policy, and the Economic Stabilization Plan of July 1985. *IMF eLibrary*. URL: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781557750341/ch014.xml>.

¹¹⁷ - מבט מבפנים | רגעים היסטוריים. רגעים היסטוריים / מאגר מידע 1985 שמעון פרס ותכנית הייצוב הכלכלית של -מ-1985 שמעון פרס-ותכנית-הייצוב-הכלכלית-של- URL: <http://www.historicalmoments2.com/> -בדיסטוריה.

Трохи пізніше були запроваджені ринково-орієнтовані структурні реформи¹¹⁸, включаючи приватизацію багатьох державних підприємств. План мав успіх і став переломним моментом в економічній політиці Ізраїлю, який поступово перейшов від політики централізованого соціалістичного характеру до політики, що характеризувалася більш ліберальними та капіталістичними поглядами.

Результати плану були вражаючими: середньомісячний рівень інфляції впав з понад 15 відсотків у першій половині 1985 року до 2 відсотків у останньому кварталі 1985 року та приблизно до 1,5 відсотка у 1986 та 1987 роках. Бюджетний дефіцит до вирахування грантів було скорочено на 9 процентних пунктів ВВП до 20,5 %, майже повністю в результаті збільшення надходжень на 8,5 % ВВП і лише незначного скорочення витрат. В результаті скорочення бюджетного дефіциту і збільшення іноземних грантів (включаючи спеціальну надзвичайну допомогу Сполучених Штатів) з 14% у 1984/85 р. до 19,3% у 1985/86 р. вперше за багато років загальний баланс (після грантів) знизився майже до рівноваги¹¹⁹.

2.3. Досвід державотворення Ізраїлю для України

Як виявилось за останні роки, Україна має багато чого спільного з Ізраїлем. Такі різні країни, різні народи та навіть регіони, проте спільним лишається те, що обидві країни зіштовхнулись з екзистенційною загрозою, що загрожує не тільки стерти ці дві держави з політичної карти світу, але й знищити наші нації.

¹¹⁸ Rafi Melnick, Yosef Mealem. Israel Studies An Anthology : Israel's Economy: 1986-2008. *Jewish Virtual Library*. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-studies-an-anthology-israel-s-economy>.

¹¹⁹ Eliahu S. Kreis. 13 The Inflationary Process in Israel, Fiscal Policy, and the Economic Stabilization Plan of July 1985. *IMF eLibrary*. URL: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781557750341/ch014.xml>.

Довгі роки Україна перебувала в ілюзії «дружби» з Росією, в той час як вона бачила нас лише як свою колонію. Водночас Ізраїль зрозумів правду раніше – з першої миті свого існування його вороги не давали будувати жодних ілюзій, тому євреям лишалося одне – побудувати ефективну державу, яка буде здатною захистити своїх громадян. І ми дійсно маємо чому повчитись. Ми маємо не копіювати цей досвід, а адаптовувати його до наших реалій.

Одна з найважливіших реформ, впровадження якої потребує наша країна – це обов'язкова військова повинність. Обов'язкова військова повинність відіграла важливу роль у створенні держави Ізраїль не лише як інструмент захисту, але й як фундаментальний елемент національної ідентичності та єдності. Військова служба є одним із основних джерел розуміння національних обов'язків громадянами, а також є частиною громадянської культури. Усі громадяни зобов'язані проходити військову службу, що забезпечує високий рівень національної мобілізації.

Згідно із законами Ізраїлю всі громадяни та резиденти Ізраїлю як чоловіки, так і жінки підлягають військовому призову з 18 років. Обов'язкова військова служба зазвичай становить від 24 до 32 місяців.

Впровадження такої реформи дозволило б не тільки підготуватись до майбутніх агресивних дій Росії, підготувавши резерв та сформувавши свідоме суспільство, але й дозволило б підтримати поповнення ЗСУ на даному етапі, забезпечивши стабільні ротації, більш ефективну структуру опору та відкриваючи можливість для введення термінів служби.

На разі такий підхід дозволив збільшити кількість резервістів в Ізраїлі до більш ніж 400 тисяч осіб¹²⁰, якісно підготовлених та оснащених. Навіть під час знаходження в резерві ізраїльтяни стабільно проходять щорічні

¹²⁰ Richard Weitz. The Reserve Policies Of Nations: A Comparative Analysis / Chapter 10. *JSTOR*. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep12108.14?seq=2>.

повторні тренування¹²¹. На жаль, в умовах демографічних реалій України та переважаючої в кількості населення росії, ця реформа все одно не дозволить досягти навіть бодай якогось паритету, але це дозволить зміцнити систему оборони, роблячи її більш міцною та витривалою.

Ізраїль також впровадив швейцарську модель армії. Надихаючись цією системою, Ізраїль створив військову систему, яка значною мірою покладається на масову мобілізацію дисциплінованих резервних сил із великою швидкістю. Очікується, що більшість резервних сил приєднаються до своїх підрозділів і отримають техніку впродовж 24 - 48 годин після отримання наказу про призов. Це має сприяти більш швидкій мобілізації деяких спецпідрозділів. Резервні сили АОІ повинні бути готовими протягом години після нападу противника. Їхнє завдання — негайно почати наносити удари по ворогам, а також захистити менш готові підрозділи ЦАХАЛу, які знаходяться на стадії мобілізації.

Але проблемою в Україні ми маємо доволі низький контроль за підготовкою, а також корупційні схеми, частою проблемою є, коли навчання чисто формальні, які не готують до реального перебігу подій. Окрім реформування судової системи і системи контролю, за якою кожен з посадовців буде знати, що за неналежну підготовку особового складу та порушення законодавства – покарання буде неunikненням, ми маємо переходити на більш модернізовану систему контролю, прибираючи з неї людський фактор.

Не зайвим було б впровадження в Україні окрім комп'ютеризованих тестувань на знання важливих елементів військової підготовки. Це допомогло б знизити рівень втручання в результати. Низький середній бал підготовки

¹²¹ Bahar Makooi. Israeli army faces growing dissent: 'I will never again serve under this government'. *France24*. URL: <https://www.france24.com/en/middle-east/20250416-israeli-army-faces-growing-dissent-i-will-never-again-serve-under-this-government>.

особового складу за цими результатами був би важливим індикатором в розумінні старань та компетентності командирів. Система додатково мала б створювати систему стимулів та переваг для більшої мотивації.

Але військова справа - це не тільки знання важливих теоретичних аспектів, але й вміння застосовувати їх на практиці. Система контролю тут важче і як не як та людський фактор прибрати повністю тут не вийде. Є декілька ймовірних вирішень цієї проблеми, як наприклад встановлення камер спостереження на місцях екзаменування.

У будь-якому разі навчання мають бути не чисто формальністю, а нести за собою дійсно ефективну підготовку громадян. Варто впроваджувати в цьому досвід Ізраїлю, але водночас адаптувавши його під нашу дійсність.

Але, як було сказано вище, Україна ніколи не зможе досягти демографічного паритету з росією, що веде до наступного – розвитку військово-промислового сектору. У своєму есе про російсько-українську війну генерал Валерій Залужний зазначив, що найголовнішим фактором, для зміни переваги на полі бою на нашу користь є саме технологічна перевага¹²². За три роки війни картина бойових дій змінилась кардинально, починаючи від самого характеру цих бойових дій до засобів ураження.

Наш досвід цінується та вивчається багатьма країнами, але досвід Ізраїлю у розвитку військово-оборонного сектору має бути ретельно вивчений та адаптований. Ізраїль не тільки досяг технологічної переваги над своїми ворогами, але й зміг масштабувати цю перевагу настільки, що зараз цей сектор робить вклад більше, ніж 5% у ВВП держави¹²³.

¹²² Valerii Zaluzhnyi. Ukraine's army chief: The design of war has changed | CNN. CNN. URL: <https://edition.cnn.com/2024/02/01/opinions/ukraine-army-chief-war-strategy-russia-valerii-zaluzhnyi/index.html>.

¹²³ Israel - Military Expenditure (% Of GDP). TRADING ECONOMICS. URL: <https://tradingeconomics.com/israel/military-expenditure-percent-of-gdp-wb-data.html>.

Важливу річ, яку зрозумів Ізраїль і яку маємо зрозуміти ми – треба перестати розраховувати на когось і покладатись лише на себе. Стосунки Ізраїлю з партнерами завжди були важкими й доволі важко передбачуваними. Дуже часто в найбільш критичні моменти він лишався фактично наодинці з ворогом. Напередодні Шестиденної війни союзники не поспішали на допомогу, Шарль Де Голь навіть оголосив про ембарго на зброю для Ізраїлю, колишні союзники стверджували, що Ізраїль не має стріляти першим, роблячи натяк, що превентивна атака Ізраїлю не сприйметься міжнародною спільнотою. У листі президента США Джонсона до президента Ізраїлю Ешколя він напише: «Я маю підкреслити необхідність того, щоб Ізраїль не брав на себе відповідальність за початок бойових дій. Ізраїль не залишиться сам, якщо він сам цього не захоче»¹²⁴. Тож Ізраїль не мав іншого виходу, як брати все в свої руки.

Спочатку економічно слабкий Ізраїль не мав багато ресурсів для вкладу в цей сектор, проте розуміння його важливості, спонукало робити на нього ставку задля виживання держави. І вони зробили ставку не просто на військово-оборонний комплекс, а на тому, щоб наповнити його інноваціями.

Важливими складовими успіху, вивчаючи досвід Ізраїлю були: ретельна кадрова політика управління, фінансове забезпечення оборонного сектору, підтримка приватних ініціатив та стартапів, система контролю якості, а також іноземне інвестування. Згодом розбудувавши цей сектор і забезпечивши свої військові потреби, це може стати важливою частиною експорту. Тільки в 2023 р. експорт зброї допоміг залучити до бюджету Ізраїлю 489 млн доларів¹²⁵.

Ми вже маємо багато цих складових, іноземні держави теж активно фінансують розвиток нашої зброї, проте ми також маємо великі корупційні

¹²⁴ Lyndon B. Johnson. Letter From President Johnson to Prime Minister Eshkol. *Office of the Historian*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v19/d139>.

¹²⁵ Weapons in Israel. *The Observatory of Economic Complexity*. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/weapons/reporter/isr>.

ризика, а також проблему з контролем за якістю виробів як державних, так і приватних виробників.

Ізраїль вирішував цю проблему створенням єдиної державної політики контролю за ВПК, впровадженням національних стандартів сертифікації та тестувань, але в Україні ця вся система, як ми бачимо, не зовсім дієва через високий рівень корупції на усіх ланках.

Важливим в цьому всьому є реформування судової гілки влади, що вже є юридичним аспектом. Для розвитку воєнного сектору та економіки ми потребуємо іноземних інвестицій. Україна має величезний потенціал людського капіталу, але інвестиційний клімат в нашій державі на дуже низькому рівні. Головними проблемами на разі є, звичайно, питання безпеки та захищеності інвесторських вкладів в умовах російсько-української війни, але водночас і надзвичайно корумпована суддівська система.

Судова гілка Ізраїлю є доволі специфічною та важко адаптованою до українських реалій, але це не означає, що Україна не має шукати шляхів виходу. Корупцію неможливо знищити повністю, проте її рівень можна знизити. Безкарність породжує подальші зловживання, в той час, як вкрадені ресурси могли б врятувати тисячі життів наших громадян.

Паралельно вирішуючи проблему судів, ми також маємо створювати систему стимулів та мотивації для інвесторів. Ще в 1993 році ізраїльський уряд ініціював програму Yozma, пропонуючи іноземним венчурним капіталам привабливий стимул інвестувати в Ізраїль: вони обіцяли подвоїти будь-які інвестиції за рахунок державних коштів, а також податкові пільги.

Інші офіційні програми для ізраїльських стартапів включають понад 40 програм Ізраїльського управління інновацій (ІА), також відомого як Офіс головного наукового співробітника (ОС), з річним бюджетом близько 400 мільйонів доларів США. Існує також заохочення інтелектуальної власності,

яке пропонує зниження податкових ставок для корпорацій, податку на дивіденди та приріст капіталу.¹²⁶

Україна теж повинна зробити ставку на залучення приватних інвесторів для фінансування розробок у сфері ВПК і наукових досліджень, а також створити сприятливе бізнес-середовище для розвитку високих технологій у цій сфері.

Одним з найважливіших аспектів, які ми маємо втілити на своєму досвіді – це побудова міцних стратегічних стосунків з довгостроковими зобов'язаннями, як альянс США та Ізраїлю.

Уряд США визначає Ізраїль як головного союзника поза НАТО. Ізраїль став найбільшим одержувачем військової допомоги Сполучених Штатів у світі. Зараз Ізраїль щорічно отримує від США 3,8 мільярда доларів військової допомоги відповідно до меморандуму, підписаного в 2019 році. Це становило близько 16 відсотків загального військового бюджету Ізраїлю в 2022 році¹²⁷.

Ізраїль впродовж багатьох десятиліть доводив США, що їх інтереси спільні і, що Ізраїль є головним та фактично єдиним надійним партнером Сполучених Штатів в усьому близькосхідному регіоні.

Неможливо не відзначити теперішній стан відносин України та США. Там де раніше можна було застосувати досвід Ізраїлю, використовуючи українську діаспору, медійність, спільну ідеологію та цінності, зараз з президентством Д. Трампа це все виглядає зовсім не так. Відверто цинічний режим, що панує зараз Штатами не керується цінностями та навіть раціональними мотивами, лідерство США з кожним днем закопується новим

¹²⁶ Antoanela Ionita. Lessons from Tel Aviv: What Has Fueled Israel's Startup Ecosystem's Growth. *The Recursive*. URL: <https://therecursive.com/lessons-from-tel-aviv-what-has-fueled-israel-s-startup-ecosystem-s-growth/>.

¹²⁷ AJLabs. How big is Israel's military and how much funding does it get from the US?. *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/11/how-big-is-israels-military-and-how-much-funding-does-it-get-from-the-us>.

шаром землі, яким слугує тотальна некомпетентність, починаючи від президента та закінчуючи усією новою адміністрацією. Втрата підтримки Америки для нас – це ще більше смертей та розрухи, а також козир в руках росії.

Ізраїль зараз теж стикається з проблемою в стосунках з чинною владою, яка хоч і є проізраїльською та, схоже, не усвідомлює наслідків своїх дій (як наприклад свої рішення під час перемовин з Іраном) або усвідомлює, але готовий продати інтереси свого фактично найближчого союзника на даний момент. Наслідком є і те, що старі підходи більше не працюють, тож ми зараз, як і ізраїльтяни, будемо старатися знайти нові підходи до колишнього центру світової демократії.

Окрім унормовування стосунків США, ми маємо також активізувати Європу. У нас є всі перспективи для цього, ми вже маємо підтримку Європи і вже вимальовуються стратегічні партнерства, проте ці відносини мають бути закріпленими також зобов'язаннями, яких наші партнери мають дотримуватись попри роки та зміни політичного ландшафту в їхніх країнах. Ми повинні переконати Європу в одному єдиному постулаті: наша безпека – це їх безпека, наші інтереси – це їх інтереси, впадемо ми – вони наступні. Ми вже стали фортецею континенту, проте нашою спільною ціллю має бути зробити її неприступною.

На прикладі Ізраїлю, ми маємо посилювати роль публічної дипломатії, використовуючи для цього нашу діаспору, громадські організації та медіа. Ми повинні нарощувати власну медійність, кожен європеець мусить усвідомлювати важливість вкладу в захист України, апелюючи до того, що інакше йому доведеться ставати до лав оборони і захищати вже власні кордони.

Ця думка має поширюватися й надалі, але, на жаль, це не забезпечить нас від приходу до влади популістських партій та їх лідерів, які часто фінансуються москвою. За цей час маємо наростити таку підтримку, що навіть за умови їх приходу, вони будуть вимушені рахуватися з суспільними настроями щодо України. Але до цього моменту підтримка України має стати на рівні зобов'язань, щоб ми могли втриматися на порозі електоральних змін.

РОЗДІЛ 3

ВИКЛИКИ ДЕРЖАВНОСТІ ІЗРАЇЛЮ В УМОВАХ ПОСТІЙНОЇ ЗАГРОЗИ З БОКУ СУСІДНІХ КРАЇН

3.1. Роль культурно-релігійних чинників у близькосхідних конфліктах

Три основні світові релігії – іудаїзм, християнство та іслам виникли в близькосхідному регіоні, що свідчить про значну роль, яку відіграв цей регіон в історичному розвитку цивілізацій. Релігійне розмаїття, яке колись збагатило регіон на різних рівнях і становило соціальну мозаїку, опинилися під загрозою через зростання деяких радикальних груп, чиї звірства охопили кожен окремий соціальний компонент з різними релігійними, доктринальними чи ідеологічними принципами.

Монотеїстичні релігії юдаїзму, християнства та ісламу іноді називають «авраамічними вірами» через їхню спільну спадщину, що походить від Авраама. Є загальні культурні аспекти, спільні для іудаїзму, християнства та ісламу: були засновані семітською особою чи народом; відсилки по факту на того самого Бога: Яхве на івриті; Єгова англійською; Аллах арабською; Худа перською мовою; використовують подібні поняття справедливості. Наприклад, ідея про те, що потрібно завжди зважати на присутність Бога під час суду.

Іслам та іудаїзм мають більше доктринальних подібностей один з одним, ніж християнство, особливо щодо їхніх концепцій монотеїзму (Бог не має потомства чи партнера), їхніх правових систем і суворих обмежень щодо повсякденного життя та релігійних практик, таких як наприклад пости. Однак, на відміну від іудаїзму, як іслам, так і християнство є універсальними релігіями; тобто, щоб брати участь у релігії, не потрібно народжуватися в ній.

Додатково конфліктний характер регіону посилюється і автократичним характером регіону. За дослідженням Middle East Forum, 86 відсотків близькосхідних етно-релігійних конфліктів відбуваються в автократичних державах. Однак це не є особливо дивним відкриттям, враховуючи, що Близький Схід є найбільш автократичним регіоном у світі. Додатковим цікавим фактом є і те, що етнічні конфлікти в мусульманських автократіях за межами Близького Сходу включають релігійні фактори рідше, ніж на Близькому Сході¹²⁸.

Арабо-ізраїльський конфлікт і палестинська проблема. Буде неправильно казати, що релігія є основним чинником цього конфлікту, проте не можна заперечувати, що свою роль вона відіграє, хоч, можливо, не першочергову. Адже по суті, ізраїльсько-палестинський конфлікт — це суперечка за землю. Релігія часто є проміжною ознакою цієї суперечки, протиставляючи дві різні етнічні групи та релігії. Тому не дивно, що ця напруга спалахує навколо релігійних свят, як єврейських, так і мусульманських. Але головною метою того ж ХАМАСу є війна не з юдаїзмом, а з Ізраїлем, який окупує землю, яку ХАМАС вважає невід'ємно палестинською.

Територія Палестини займає важливе місце в релігійній історії Палестини та Ізраїлю. Велику кількість доказів цього можна знайти у їхніх релігійних текстах: Корані та Старому Завіті. Для Ізраїлю іудаїзм є національною релігією євреїв. Причина, як ми вже розглядали раніше, чому тисячі років життя на чужині не зробило євреїв асимільованими іншими народами, полягає в тому, що євреї покладаються на віру іудаїзму. Без цього не було б єврейської нації і навіть сіонізму, і не було б сучасного Ізраїлю.

¹²⁸ Jonathan Fox. Are Middle East Conflicts More Religious? *Middle East Forum*. URL: <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/are-middle-east-conflicts-more-religious>.

В історії загальна територія, пов'язана з сучасною Палестиною, також була місцем, де євреї жили протягом тривалого часу, поки їх не вигнали. Хоча вони були вигнані, зв'язок євреїв із цією землею не перервався саме через релігійні зв'язки. По-перше, в юдаїзмі є концепція привілейованого народу, тобто єврейська нація – це особлива нація, обрана Богом. Ця концепція створила доволі вагомий національний фундамент.

Також згідно з Завітом, євреї вірять, що Палестина — земля обітована, дана їм богом. Як частина договору між Богом і євреями, Палестина завжди займала важливе місце в серцях євреїв. Навіть коли євреї були розсіяними по різних державам, вони завжди прагнули повернутися до Палестини. Саме ця глибоко вкорінена концепція батьківщини робить територіальні суперечки найважливішим ключовим елементом арабо-ізраїльського конфлікту.

Для арабського світу іслам є державною релігією майже всіх арабських країн. Секуляризм – це концепція, яка мало підтримується принципами ісламу, і національні закони та правила в цих країнах значною мірою базуються на Корані. Таким чином, уряд зобов'язаний забезпечити ефективний захист цих законів і правил. Відносини між релігією та політикою в арабських державах різко відрізняються від західної світської політики. Уряд зазвичай використовує релігію для підвищення своєї легітимності, а іноді використовує релігійних чиновників для виправдання певної політики. Для арабів, які живуть у Палестині, в Палестині містяться їх коріння. Аллах часто посилав туди пророків для поширення вчення. Навіть перший святий храм в мусульманській історії також був заснований в Єрусалимі.

Після появи ісламу він швидко став національною вірою арабів. У подальшій історії будь-які спроби «невірних» контролювати Палестину були нестерпними для мусульман. Колись так само араби воювали з хрестоносцями за Святу Землю. Ісламська ідентичність невід'ємна як для

мусульман, так і для мусульманських територій. Отже, якщо земля буде окупована «невірними», усі мусульмани зобов'язані повернути окуповані території¹²⁹

Це зобов'язання таке ж важливе, як і інші п'ять стовпів ісламу, фактично це стало шостим стовпом. Якщо мусульманин цього не зробить, він потрапить у пекло. Це уявлення призводить до войовничого менталітету, а також створює труднощі для стримування. Ці переконання зазвичай типові для радикальних ісламських ідеологій і глибоко вкорінені в православному ісламі. Тому захист Палестини не тільки в тому щоб захищати суверенітет на територіальному рівні, але й також виконувати релігійні зобов'язання. Крім того, в Корані є розділи, які закликають мусульман поширювати іслам по всьому світу шляхом війни - Джихаду¹³⁰. Якщо «невірні» не сповідують іслам, потрібно застосувати силу.

Концепції війни та джихаду вкорінені в переконаннях мусульман, а також записані в Корані. Це також є основою для того, чому мусульмани борються з Ізраїлем. Джихад, тобто боротьба, має два види: один — духовний, а інший — про боротьбу тіла проти ворога. До другого типу відноситься війна¹³¹.

Крім того, деякі екстремісти по іншому витлумачили принцип ісламу та дали йому нові визначення. З'явився ісламізм, який є радикальною формою політизованого ісламу. Ісламізм використовується різними екстремістськими організаціями, такими як Талібан в Афганістані, Хезболла в Лівані, ХАМАС в Палестині та Аль-Каїда в політичній сфері. Ізраїль вороже утворення, яке

¹²⁹ Bar, Shmuel. 2008. "The Religious Sources of Islamic Terrorism." In *The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology*, edited by Marvin Perry and Howard E. Negrin, 11–20. New York: Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9780230616509_2.

¹³⁰ Afsaruddin A. Jihad | Meaning, Examples, & Use in the Quran. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/jihad>.

¹³¹ Michael Bonner. 2006. *Jihad in Islamic History: Doctrines and Practice*. Princeton University Press

треба знищити, а ті, хто йдуть на війну проти нього – герої, які потраплять на небеса – це ідеї ісламізму.

Політично фінансова підтримка Джихаду є правильною для мусульман. Хоча багато мусульман засуджували тероризм, донорство грошей на джихад не є предметом засудження, тому що люди не бажають ризикувати звинуваченнями у зраді¹³². Це мислення також призводить до того, що багато мусульманських режимів не бажають придушувати радикальні організації.

Окреме місце, як один з факторів релігійного характеру цього конфлікту, є Єрусалим – Свята Земля як для арабів так і для євреїв. Десятиліттями статус Єрусалиму був одним із найбільш спірних питань ізраїльсько-палестинського конфлікту. Місто є домом для сотень тисяч людей, які належать як ізраїльтянам так і палестинцям. І як ізраїльтяни, так і палестинці хочуть, щоб історичне місто було їхньою столицею.

Єрусалим, відомий на івриті як Єрушалаїм і на арабській як Аль-Кудс, є одним із найстаріших міст світу. Він містить багато символів для деяких релігійних традицій, включаючи авраамічні релігії - іудаїзм, християнство та іслам, кожна з яких вважає його священним містом.

В іудаїзмі Єрусалим вважається найсвятішим містом, а також прабатьківщиною єврейського народу. Під час класичної античності євреї вважали його центром світу, де жив Бог. Згідно з єврейською Біблією, перший храм на цьому місці, яке сьогодні відомо як Храмова гора, побудував цар Соломон приблизно в 950 році до нашої ери. Коли вавилоняни захопили місто приблизно в 580 році до нашої ери, вони зруйнували храм і відправили євреїв у вигнання. Під час цього періоду вигнання духовний зв'язок між євреями та Єрусалимом був поглиблений, і бажання повернутися на землю

¹³² Bar, Shmuel. 2008. "The Religious Sources of Islamic Terrorism." In *The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology*, edited by Marvin Perry and Howard E. Negrin, 11–20. New York: Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9780230616509_2.

Сіону було визнано символом віри. Гімни, пісні та псалми про надію на повернення Єрусалиму стали частиною народної культури. Синагоги були побудовані обличчям до Єрусалиму, і багато вигнанців залишили стіни своїх будинків недобудованими, щоб символізувати тимчасовий характер їхніх домівок у вигнанні.

Єрусалим вважається третім найсвятішим місцем для мусульман. У місті знаходиться святилище Купол Склі та мечеть Аль-Акса на плато, відомому мусульманам як Харам аш-Шаріф або Благородне святилище. Мусульмани вірять, що пророк Мухаммед прибув туди з Мекки під час своєї нічної подорожі і молився за душі всіх пророків. Усього за кілька кроків від храму Купола Склі закладений камінь у фундамент, з якого, як вважають мусульмани, пророк Мухаммед вознісся на небо.

Єрусалим також є домом для храму Соломона, який вважається місцем, де Авраам приніс у жертву свого сина — визначну подію в юдаїзмі, християнстві та ісламі.

Окрім релігійної символіки Єрусалиму та трьох авраамічних релігій, коріння сучасного арабо-ізраїльського конфлікту також можна простежити у підйомі сіонізму та арабського націоналізму наприкінці 19 століття. Ключовим питанням тут є те, що територія, яку євреї вважають своєю прабатьківщиною, також розглядається панарабським рухом (і, як наслідок, ісламським світом), як історично належна палестинцям.

Конфесійний конфлікт між палестинськими євреями та арабами переріс у повномасштабну війну в 1947 році, яка переросла в Першу арабо-ізраїльську війну в травні 1948 року після проголошення Ізраїлем незалежності. Після війни 1948 року Єрусалим був розділений на східний і західний сектори під контролем Ізраїлю та Йорданії відповідно. У червні 1967 року Ізраїль захопив східну сторону під час війни з Сирією, Єгиптом і

Йорданією. Він розширив межі міста, анексував його та проголосив Єрусалим своєю «об'єднаною та вічною» столицею. Це був крок, який ніколи не був визнаний на міжнародному рівні. Палестинці та араби загалом наполягають на тому, що Єрусалим має бути столицею майбутньої незалежної палестинської держави. Міжнародне співтовариство погодилося, що статус міста має бути вирішено шляхом прямих переговорів між ізраїльтянами та палестинцями.

Суніто-шиїтські конфлікти. Старовинний релігійний розкол сприяє відродженню конфліктів на Близькому Сході та в мусульманських країнах. Боротьба між сунітськими та шиїтськими силами підживила сирійську громадянську війну, сприяла насильству, яке розколює Ірак, і збільшила напругу в низці країн Перської затоки. Зростаючі міжконфесійні зіткнення також спровокували відродження транснаціональних мереж джихаду, які становлять загрозу за межами регіону. Дві країни, які змагаються за лідерство в ісламі, сунітська Саудівська Аравія та шиїтський Іран, використали релігійний розкол для досягнення своїх амбіцій. Те, як буде врегульовано їхнє суперництво, ймовірно, сформує політичний баланс між сунітами та шиїтами та майбутнє регіону, особливо в Сирії, Іраку, Лівані, Бахреїні та Ємені.

Суніти та шиїти погоджуються щодо основних догматів ісламу: проголошення віри в монотеїстичного Бога та Мухаммеда як його посланця, проведення щоденних молитов, роздача грошей бідним, піст під час священного для мусульман місяця Рамадан та здійснення паломництва до Мекки.

Проте існують розбіжності щодо заповідей ісламу, але головна відмінність пов'язана з владою, яка спричинила політичний розкол у VII столітті та переросла в різні тлумачення шаріату, або ісламського права, та різні релігійні ідентичності.

Після смерті пророка Мухаммеда вирішувалося питання престолонаслідування - одні стверджували, що лідерство має бути присуджено кваліфікованим особам, а інші наполягали на тому, що єдиний законний правитель має походити від Мухаммеда. «Шіїти, термін, що походить від shi'atu Ali, що з арабської означає «прибічники Алі», вважають, що Алі (двоюридний брат пророка) та його нащадки є частиною божественного порядку. Суніти, тобто послідовники сунни, або «шляху» по-арабськи Мухаммеда, виступають проти політичної спадкоємності на основі родоводу Мухаммеда»¹³³.

Ісламська революція в Ірані в 1979 році дала шіїтському священнослужителю аятоллі Рухоллі Хомейні можливість реалізувати своє бачення ісламського уряду. Хомейні стверджував, що священнослужителі повинні правити, щоб належним чином виконувати свою функцію: впроваджувати іслам, як задумано Богом, через мандат шіїтських імамів¹³⁴.

При Хомейні в Ірані розпочався експеримент з ісламським правлінням. Хомейні намагався надихнути на подальше відродження ісламу, проповідуючи мусульманську єдність, підтримував групи в Лівані, Іраку, Афганістані, Бахреїні та Пакистані, які мали специфічні шіїтські плани. Сунітські ісламісти, такі як Брати-мусульмани та ХАМАС, захоплювалися успіхом Хомейні, але не визнавали його лідерства, підкреслюючи глибину прірви, яка склалася між сунітами та шіїтами.

Саудівська Аравія має значну шіїтську меншість, яка становить приблизно 10%¹³⁵, і мільйони прихильників пуританського типу сунітського ісламу, відомого як ваххабізм (відгалуження сунітської школи ханбалі), який є

¹³³ The Sunni-Shia Divide. *Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.cfr.org/article/sunni-shia-divide>.

¹³⁴ Jamsheed K. Choksy. The Ayatollahs Against the Rest. *Hudson Institute*. URL: <https://www.hudson.org/national-security-defense/the-ayatollahs-against-the-rest>.

¹³⁵ Anees al-Qudaihi. Saudi Arabia's Shia press for rights. *BBC News*. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7959531.stm>.

антагоністичним до шийтського ісламу. Перетворення Ірану на відверто шийтську державу після ісламської революції спонукало Саудівську Аравію прискорити поширення ваххабізму, оскільки обидві країни відродили багатовікове міжконфесійне суперництво щодо справжньої інтерпретації ісламу. Багато груп, відповідальних за релігійне насильство, яке сталося в регіоні та в усьому мусульманському світі з 1979 року, чие коріння можна відстежити до саудів та іранців.

Саудівська Аравія підтримувала Ірак у війні з Іраном у 1980–1988 роках і спонсорувала бойовиків у Пакистані та Афганістані, які в основному воювали проти Радянського Союзу, який вторгся в Афганістан у 1979 році, але також придушували шийтські рухи, натхненні або підтримувані Іраном.

Зі свого боку, як помірні, так і радикальні суніти не зосереджені лише на пригніченні шийтів. Вони боролися проти одновірців протягом усієї історії, останнім часом під час послідовних репресій проти «Братів-мусульман» у Єгипті, вторгнення Іраку в Кувейт у 1990 році та битви Саудівської Аравії проти «Аль-Каїди» та пов'язаних з нею сунітських бойових груп. Спільна сунітська ідентичність не усунула боротьби за владу між мусульманами-сунітами за світських чи релігійних урядів.

Але конфесійна ідентичність відродилася скрізь, де насильство між цими релігійними гілками пустило коріння, як-от в Іраку після вторгнення під керівництвом США 2003 року, усунувши Саддама Хусейна, диктатора сунітської меншини, який правив країною, де більшість становили шийти. Вибух шийтської святині в Самарі в 2006 році поклав початок циклу міжконфесійного насильства, яке змусило іракців вибрати чиюсь сторону, викликавши напруженість, яка триває й сьогодні.

З моменту вторгнення в Ірак у 2003 році Саддама Хусейна було скинуто з посади та проведено конкурсні вибори, шийтська більшість домінувала в

парламенті та призначала прем'єр-міністрів. Хезболла, ліванське шіїтське ополчення та політичний рух, є найсильнішою партією в Лівані. Хуси, шіїтські бойовики в Ємені, які тісно пов'язані з Іраном, повалили міжнародно визнаний уряд країни. Іран, більшість населення якого становлять шіїти, збільшив свій вплив у регіоні, оскільки його союзники в цих країнах накопичили владу.

Сунітські уряди, особливо Саудівська Аравія, дедалі більше турбуються про власну контрольовану владу, занепокоєння, яке загострилося під час протестного руху, який розпочався в Тунісі наприкінці 2010 року. Арабська весна, як називають ці повстання, поширилося на Бахрейн і Сирію, країни, які знаходяться на межі міжконфесійного розколу ісламу. У Ємені повстанці-хусити розширили свій територіальний контроль, який Саудівська Аравія сприймає як потенційний плацдарм для Ірану на Аравійському півострові, вздовж життєво важливих судноплавних шляхів у Червоному морі та на території, що межує з маргіналізованою шіїтською меншиною Саудівської Аравії.

Саудівська Аравія та Іран залучили значні ресурси для бойових дій через проксі, особливо в Сирії, де ставки найвищі. Ер-Ріяд уважно стежить за можливим заворушенням у багатих нафтою східних провінціях, де проживає шіїтська меншина, і розгорнув свої сили разом з іншими країнами Перської затоки для придушення переважно шіїтського повстання в Бахрейн. Він також зібрав коаліцію з десяти країн із сунітською більшістю за підтримки Сполучених Штатів для боротьби з повстанцями-хуситами в Ємені. Саудівська Аравія надає сотні мільйонів доларів фінансової підтримки переважно сунітським повстанцям у Сирії, водночас забороняючи грошові потоки Аль-Каїді та екстремістським джихадистським групам, які борються з режимом Асада.

Іран виділив мільярди доларів допомоги та позик на підтримку уряду Сирії, очолюваного алавітами, а також навчив і спорядив шіїтських бойовиків з Афганістану, Лівану та Іраку для боротьби в Сирії. Іран і Саудівська Аравія, які неодноразово відкладали спроби налагодити діалог для врегулювання суперечок дипломатичним шляхом, обговорили конфлікт у Сирії в жовтні 2015 року за закликом США. Це був помітний розвиток подій, хоча його поставили під сумнів через розрив дипломатичних відносин на початку 2016 року. Обидві країни протистояли Ісламській державі, причому Іран бореться з нею в деяких частинах Іраку, а Саудівська Аравія та інші країни з більшістю сунітського населення підтримують повітряну кампанію під проводом США проти екстремістської групи в Сирії та Іраку.

Радикальні екстремістські угруповування. Останніми десятиліттями поряд із основною ісламською політичною опозицією повстали терористичні групи, щоб кинути виклик режимам (по факту замінюючи своїм), тероризувати їхнє населення та нападати на інтереси чужоземних держав. Релігійний фундамент для них становить агресивна форма джихаду, а також бажання створення тоталітарного ісламського уряду, іноді навіть утворення єдиного халіфату, який об'єднував би мусульман під єдиною владою шаріату.

Часто вони зображають себе «істинно віруючими», які борються проти репресивних режимів і посеред «язичницького» суспільства невіри. Вони намагаються нав'язати свою ідеологію ісламу та «викрасти» ісламські доктрини, такі як джихад, стверджуючи, що захищають справжній іслам, щоб легітимізувати своє незаконне застосування насильства та терористичних актів.

Більшість з цих груп спотворюють іслам та діють проти самого ісламського права у вигляді фетв (богословсько-правовий висновок в ісламі) у спробі узаконити свою війну та закликати до нападів на цивільних. Хоча ці групи, як правило, отримують найбільше висвітлення в ЗМІ через гучні

звірства, які вони скоюють, вони представляють лише екстремістську меншість, а не більшість мусульман.

Терористи виходять за межі класичного ісламу з його критеріями справедливого джихаду та не визнають жодних обмежень, крім власних, використовуючи будь-яку зброю чи засоби. Вони відкидають положення ісламського права щодо цілей і законних засобів для дійсного джихаду: що насильство має бути пропорційним і що для відсічі ворогу слід використовувати лише необхідну кількість сили, що невинні цивільні особи не повинні ставати ціллю, і що джихад має бути оголошений правителем або главою держави¹³⁶. Сьогодні окремі особи та групи, релігійні та світські, захоплюють право оголошувати та узаконювати нечестиві терористичні війни в ім'я ісламу.

Екстремісти використовують чинні умови (авторитарні уряди та заможна еліта, меншість, яка стурбована виключно власним економічним процвітанням, а не національним розвитком, і переповнена західною культурою та цінностями в одязі, музиці, телебаченні та кіно) у багатьох мусульманських країнах, щоб закликати до джихаду проти правителів та еліт та тих урядів (зокрема Америки), які їх підтримують. Західні уряди сприймаються як опора репресивних режимів для яких є нормою експлуатація людських і природних ресурсів регіону, пограбування мусульман, їхньої культури та їхньої можливості управлятися відповідно до власного вибору, а також жити в більш справедливому суспільстві.

Ісламське право досі продовжують використовувати як для узаконення, так і для оскарження легітимності джихаду, практика якого продовжується і досі. Наприклад, під час війни в Перській затоці мусульманські правителі отримали фетви, щоб легітимізувати свою участь у військових діях під

¹³⁶ John L. Esposito. Jihad: Holy or Unholy War? *United Nations Alliance of Civilizations* | UNAOC. URL: https://www.unaoc.org/repository/Esposito_Jihad_Holy_Unholy.pdf.

проводом Америки, а також коаліції проти проголошеного Саддамом Хусейном джихаду, а Саудівська Аравія отримала фетву, щоб узаконити присутність немусульманських американських військ у себе.

Фетви шейха Омара Абдур Рахмана використовувалися екстремістськими групами в Єгипті та Америці, щоб узаконити свої акти насильства та терору. Усама бен Ладен за свого життя видавав власні фетви, щоб узаконити свою глобальну війну та закликати до нападів на мусульманські та західні уряди, а також на євреїв, християн та інших мусульман.

Додатковим інструментом, який активно використовують екстремістські угруповання в цьому - це використання «смертників», фанатиків, що вбивають себе задля виконання терористичної місії, часто забравши на інший світ і десятки невинних жертв.

Історично і сунітські, і шиїтські мусульмани зазвичай забороняли «жертвне релігійне самогубство» та терористичні акти. Однак наприкінці двадцятого століття це питання знову постало. Багато хто, як шиїти, так і суніти, прирівняли терористів-смертників до мучеників, що віддали своє життя за віру. Хоча зазвичай їх асоціюють із ізраїльсько-палестинським конфліктом, насправді терористи-смертники також мали місце в Лівані, Індонезії та інших місцях. У Лівані їх використовували «Хезболла» та «Аль-Джихад».

3.2. Місце Ізраїлю в геополітичних інтересах країн близькосхідного регіону

Попри різні культурні, релігійні чинники та історичні передумови, важливим, а часто й вирішальним в конфліктності близькосхідного регіону є геополітичні інтереси близькосхідних держав.

Іран розташований на стратегічному перетині арабського, турецького, російського та індійського світу. Це ключовий пункт транзиту для Близького Сходу, Перської затоки, Центральної Азії, Кавказу та Індійського субконтиненту, а також для трьох морів: Каспійського, Перського/Аравійського та Оманського.

Незважаючи на свою ізоляцію та санкції, Іран не втрачав можливості, коли це дозволяла ситуація, продемонструвати свою важливу роль як регіонального гравця, хоча й без досягнення значних результатів. Під час війни в Перській затоці 1991 року його позиція співпрацювала з міжнародним антиіракським альянсом, у 1997 році Тегеран був місцем проведення саміту Організації ісламської конференції, а пізніше продемонстрував свою співпрацю у «війні проти терору», затримавши низку осіб зі списку підозрюваних у тероризмі¹³⁷. Тим не менш, політика США з моменту вторгнення в Ірак і всіх регіональних наслідків, які це спричинило, відкрила двері для того, щоб Іран поступово ставав регіональним гравцем.

Після Ісламської революції 1979 року зовнішня політика Ірану перебувала під глибоким впливом ідеологічних принципів Ісламської Республіки. Революція перетворила країну з прозахідної монархії під керівництвом шаха Мохаммада Рези Пехлеві на антиімперську ісламську республіку. Основна ідеологія, як її сформулював покійний верховний лідер аятола Рухолла Хомейні, обертається навколо концепції «ісламського опору» іноземному впливу, особливо з боку західних держав, і встановлення ісламського уряду, який би слугував прикладом для мусульманського світу.

Ця ідеологічна основа керує зовнішньою політикою Ірану, позиціонуючи себе як захисника пригноблених народів, особливо в мусульманському світі, і як супротивника гегемонії Сполучених Штатів,

¹³⁷ Gema Martín Muñoz. Iran, a Geopolitical Player in the Middle East. *IEMed*. URL: <https://www.iemed.org/publication/iran-a-geopolitical-player-in-the-middle-east/>.

Ізраїлю та західного впливу в регіоні. Цей менталітет опору очевидний у підтримці Іраном різних політичних і воєвничих груп на Близькому Сході, таких як Хезболла в Лівані, ХАМАС в Палестині та різні шіїтські збройні формування в Іраку та Сирії. Ці альянси покликані кинути виклик регіональному домінуванню супротивників Ірану та зміцнити власні стратегічні інтереси країни.

Крім того, зовнішня політика Ірану формується за принципом «самостійності» та стратегічної автономії. Це відображається в небажанні країни повністю залежати від будь-якої однієї сили: США, росії чи Китаю. Іран постійно намагався диверсифікувати свої міжнародні відносини, укладаючи прагматичні угоди з різними державами, зберігаючи при цьому свою ідеологічну прихильність до незалежності та опору.

Регіональні амбіції Ірану тісно пов'язані з його бажанням домінувати на Близькому Сході, регіоні, який є життєво важливим як з геополітичних, так і з економічних причин. Положення Ірану як моста між арабським світом, Центральною Азією та Кавказом дає йому унікальне стратегічне розташування. Його вплив поширюється на велику дугу від берегів Середземного моря до Перської затоки, і ця геополітична вага дозволяє Ірану кинути виклик своїм регіональним супротивникам, зокрема Саудівській Аравії та Ізраїлю.

Прагнення Ірану стати домінуючою силою в регіоні проявляється в його участі в ключових конфліктах, таких як громадянська війна в Сирії, конфлікт в Ємені, а також його підтримка різних груп в Іраку та Лівані. У Сирії Іран надав критично важливу військову підтримку режиму президента Башара аль-Асада, забезпечивши його опору в Леванті та забезпечивши доступ до Середземного моря. Ця участь є частиною ширшої стратегії Ірану щодо підтримки «Осі опору», коаліції, яка включає Хезболлу в Лівані, режим

Асада та різні іракські шіїтські ополчення. Через цю вісь Іран прагне протистояти впливу Ізраїлю та Заходу, зокрема в Сирії та Лівані.

Конфлікт у Ємені є ще однією сферою стратегічних інтересів Ірану. Підтримка Іраном повстанців-хуситів у Ємені розглядається як продовження його суперництва з Саудівською Аравією. Підтримуючи хуситів, Іран прагне послабити вплив Саудівської Аравії та утвердження свого панування на Аравійському півострові, що ще більше поглибило конфесійний розкол між сунітськими та шіїтськими фракціями в регіоні. Ця стратегія не тільки протидіє силі Саудівської Аравії, але й кидає виклик ширшій американсько-саудівській осі, яка традиційно домінувала в регіоні.

Підтримка Іраном палестинських угруповань, включаючи ХАМАС та Ісламський джихад, є ще одним прикладом його зовнішньої політики, спрямованої на виклик вже ізраїльському впливу в регіоні. Підтримка Іраном палестинських воєвничих угруповань позиціонує країну як ворога Ізраїлю, що воює проти нього своїми проксі-арміями.

До 2023 року Іран був достатньо впевнений у цій мережі, щоб проголосити «єдність фронтів» проти США та Ізраїлю, що вказує на стратегічну та оперативну координацію між різними збройними формуваннями, які він підтримує. У Бейруті була створена оперативна кімната, до якої, як повідомляється, увійшли командири КВІР разом із представниками єменської Ансарулли, палестинського ХАМАСу та Ісламського джихаду, іракської Катаїб Хезболли, ліванської Хезболли, а також сирійських угруповань¹³⁸.

¹³⁸ Chapter 1 | Geopolitics: Iran as an Eastern Mediterranean power. *International Institute for Strategic Studies*. URL: <https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/geopolitics-fragmentation-competition-and-the-persistence-of-conflict/iran-as-an-eastern-mediterranean-power/>.

Окремим геополітичним інтересом для досягнення лідерства в регіоні є ядерна програма Ірану. Згідно з оцінками американської розвідки, «Тегеран має потенціал для виробництва ядерної зброї, але припинив свою ядерну програму і не опанував усіма необхідними технологіями для створення такої зброї»¹³⁹. І хоч він вже доволі просунувся у її розробці, проте потребує іноземної підтримки, використовуючи для цього наразі потребу росії в військовій допомозі для ведення війни проти України.

Росія має довгу історію співпраці з Іраном і допомогла побудувати ядерний реактор у Бушері на півдні країни, перший в Ірані. В 2010 ООН ввела проти Ірану санкції, пояснюючи це тим, що Тегеран під виглядом мирної атомної програми розробляє ядерну зброю. Уряди ЄС і США ввели проти Ірану додаткові санкції, обмеживши, серед іншого, співпрацю в нафтовій та газовій галузях.

Іран надсилав до росії секретні місії, щоб отримати допомогу в ядерних розробках¹⁴⁰. Наприкінці грудня 2023 року Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) повідомляло, що Іран наростив темпи виробництва збагаченого до 60% урану (для виробництва ядерної зброї необхідний збагачений до 90% і вище уран)¹⁴¹.

Після всіх накладених Заходом санкцій, важливим інтересом є і отримання економічної підтримки. Окрім росії цьому сприяє і КНР. Відносини Ірану з Китаєм стали особливо важливими, оскільки дві країни підписали 25-річну угоду про співпрацю, зосереджену на торгівлі, енергетиці

¹³⁹ Kerr Paul K. Iran and Nuclear Weapons Production. *Congress.gov*. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/IF12106>.

¹⁴⁰ Weiniger G., Grylls G. Iran in secret talks with Russia to bolster nuclear ambition. *The Times & The Sunday Times*. URL: <https://www.thetimes.com/world/middle-east/article/iran-russia-nuclear-talks-deal-lfzbdh7z7>.

¹⁴¹ Alexander Cornwell, Francois Murphy and John Irish. Exclusive: Iran dramatically accelerating uranium enrichment to near bomb grade, IAEA says. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-dramatically-increasing-enrichment-near-bomb-grade-iaea-chief-2024-12-06/>.

та безпеці. Для Ірану Китай представляє життєво важливу економічну рятувальну лінію, пропонуючи альтернативу західним ринкам і технологіям.

Економічні відносини між Іраном і Китаєм зосереджені в трьох основних сферах: міжнародна торгівля товарами, експорт іранської нафти в Китай і китайські інвестиції в Іран. Згідно з статистики від INSS, китайський експорт товарів до Ірану склав 10 мільярдів доларів у 2023 році, що є найвищим річним показником у 2019–2023 роках, але все одно на 30% менше, ніж у 2018 році, коли китайський експорт до Ірану досяг піку в 13,9 мільярда доларів — того самого року, коли проти Ірану було відновлено санкції. Обсяг експорту нафти зріс зі 118 мільйонів барелів у 2020 році до 441 мільйона барелів у 2023 році, що становить зростання на 350%¹⁴².

Китай відіграє вирішальну роль у здатності Ірану обійти санкції, насамперед через експорт нафти. Однак їхнє економічне партнерство залишається обмеженим, особливо щодо інвестицій Китаю в ненафтову торгівлю та великі інфраструктурні проекти в Ірані. Іран сильно покладається на Китай і не має альтернатив із західних країн.

В Ірані плекали надію на те, що країна залучить іноземних інвесторів. Однак відновлення санкцій суттєво вплинуло на прямі іноземні інвестиції, які з 2018 по 2022 рік склали лише 8,1 мільярда доларів США порівняно з понад 5 мільярдами доларів лише у 2017 році. Китайські інвестори не змогли заповнити прогалину, залишену західними інвесторами. Протягом 2018–2022 років Китай інвестував в Іран лише 618 мільйонів доларів, що становить 7,5% усіх прямих іноземних інвестицій у країну¹⁴³.

¹⁴² Tomer Fadlon, Raz Zimmt. Growing but Limited: Iranian Economic Relations with China. *INSS / The Institute for National Security Studies*. URL: <https://www.inss.org.il/publication/china-iran-economy/>.

¹⁴³ Ibid

Саудівська Аравія є однією з головних держав на Близькому Сході з точки зору геополітики, економіки та релігійного впливу. Зокрема, її географічне розташування, величезні ресурси нафти та стратегічна роль у релігійних питаннях (вона є місцем паломництва для мусульман) роблять її ключовим гравцем на міжнародній арені. Геополітичні інтереси Саудівської Аравії визначаються низкою факторів, серед яких безпека, економіка, релігія та контроль над регіональними процесами.

Наразі Саудівська Аравія проводить динамічну зовнішню політику, яка ґрунтується на диверсифікації економіки, регіональній стабільності та глобальній багатовекторності. Оскільки динаміка світової влади змінюється, Ер-Ріяд намагається використати свою економічну силу, дипломатичний вплив і геополітичне положення, щоб захистити свої інтереси, орієнтуючись у складних міжнародних відносинах. У цьому контексті п'ять ключових рушійних сил, що формують зовнішню політику Королівства, можна визначити як: диверсифікація економіки та енергетична дипломатія, дипломатичне посередництво, регіональна стабільність і суверенна автономія.

З моменту появи держави Саудівська Аравія проводить власну політику для збереження суверенітету, а також задля поширення свого впливу в Перській затоці. Основним цінним ресурсом завдяки якому СА поширює свій вплив не тільки в регіоні, але й поза його межами є нафта. Завдяки їй саудити здатні впливати на світовий ринок енергоресурсів, проте це призводить до частих конфліктів з іншими гравцями регіону, які бажають контролювати ці ресурси.

Саудівська Аравія є ключовим експортером нафти та фактично найвпливовішим членом ОПЕК, чим вона вдало користується весь цей час. До прикладу під час війни Судного дня задля запобігання підтримки Ізраїлю від інших країн, СА вдало маніпулювала нафтовим ембарго для цих країн, що

фактично лишило Ізраїль один на один з його ворогами¹⁴⁴. Нафтове питання завжди було ключовим для партнерів Ізраїлю, які не поспішали в допомозі йому, щоб не зашкодити своїм інтересам.

В залежності від своїх геополітичних інтересів СА часто використовує нарощування або ж навпаки скорочення видобутку нафти, для обвалу чи підвищення цін на енергоносії. Це робить Саудівську Аравію вагомим партнером для переговорів, з яким треба рахуватися і домовлятися.

Одним з центральних аспектів геополітичної стратегії Саудівської Аравії є її суперництво з Іраном, яке протягом десятиліть є постійним джерелом напруженості на Близькому Сході. Іран і Саудівська Аравія представляють дві протиборчі секти ісламу — шиїзм та сунітський іслам відповідно — і цей релігійний розкол підживлює посередницький конфлікт у всьому регіоні, особливо в таких країнах, як Ірак, Сирія та Ємен. Для Саудівської Аравії стримування впливу Ірану та запобігання зростанню шиїтської влади в регіоні є першочерговим завданням. Це призвело до участі Саудівської Аравії в конфліктах, де Іран розглядається як головний гравець, причому обидві країни підтримують протилежні сторони в різних регіональних конфліктах.

У Сирії Саудівська Аравія підтримувала сунітські повстанські групи проти режиму Башара Асада, який підтримується Іраном та Хезболлою. У Ємені Саудівська Аравія очолила коаліцію арабських держав проти повстанців-хуситів, групи, яка наслідує шиїтську секту ісламу зейдитів і, як вважається, підтримується Іраном. Єменська громадянська війна була руйнівною, призвела до десятків тисяч смертей та створила одну з найгірших гуманітарних криз у світі. Військова участь Саудівської Аравії в Ємені, яка розпочалася у 2015 році, значною мірою розглядається як спроба обмежити

¹⁴⁴ Arab oil embargo. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Arab-oil-embargo>.

вплив Ірану в регіоні, оскільки хуситів вважають шийтськими союзниками Ірану.

Релігійна роль Саудівської Аравії зробила її важливим гравцем в ісламському світі та основним союзником у боротьбі з екстремізмом, особливо сунітськими рухами, такими як Аль-Каїда і ІДІЛ. Але просування королівством ваххабізму також отримало критику за те, що воно допомагає розповсюдженню радикальних ідей. Зростання ісламського екстремізму в регіоні частково можна знайти через релігійну політику Саудівської Аравії та її фінансову підтримку радикальних груп в Афганістані та інших місцях в 80-90-их роках.

Вплив СА також доволі очевидний у її ролі лідера арабського світу. Як найсильніша країна в Раді співпраці арабських країн Перської затоки, СА історично очолювала зусилля, щоб об'єднати арабські країни проти зовнішніх загроз, включаючи Ізраїль а також внутрішніх проблем таких як Арабська весна. Саудівська Аравія також допомагала Лізі арабських держав, намагаючись зберегти єдність арабських країн – особливо коли мова йде про такі справи як палестинський конфлікт

У контексті арабо-ізраїльського конфлікту Саудівська Аравія з часом змінила свою позицію. Спочатку вона твердо була проти визнання Ізраїлю, підтримуючи палестинську державність та єдність арабських країн проти дій Ізраїлю. Але в останні роки з'явилися ознаки розрядки між Саудівською Аравією та Ізраїлем, спричинені спільними занепокоєннями щодо регіональних планів Ірану. У 2020 році Саудівська Аравія дозволила ізраїльським літакам входити в її повітряний простір¹⁴⁵ що стало ознакою

¹⁴⁵ Saudi Arabia opens up airspace to all airlines, including Israeli. *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/7/15/saudi-arabia-opens-airspace-including-airlines-from-israel>.

потепління у відносинах, хоча офіційні дипломатичні зв'язки ще не встановлені.

Позиція Саудівської Аравії в палестинському питанні залишається важливою в її зовнішній політиці. Королівство завжди підтримувало палестинське самовизначення, але поступово перейшло до практичного підходу, зосереджуючи увагу більше на безпеці та стабільності в регіоні, ніж на ідеологічних зобов'язаннях. Це видно з Авраамських угод 2020 року коли кілька арабських країн (такі як ОАЕ та Бахрейн) нормалізували відносини з Ізраїлем, хоч Саудівська Аравія не одразу наслідувала цей приклад¹⁴⁶. Готовність Саудівської Аравії переглядати свою позицію щодо Ізраїлю показує її зростаючий інтерес до боротьби із Іраном і поліпшення свого стратегічного стану на Близькому Сході.

Тож геополітичні інтереси Саудівської Аравії складаються з питань безпеки, економічних вимог та релігійного впливу. Її конкуренція із Іраном та спроби мати міцну регіональну владу відіграють велику роль у її діях на Близькому Сході. Для Саудівської Аравії втримання своєї безпеки та потужності у регіоні потребує як військової участі, так і дипломатичних заходів, що часто призводить до участі у регіональних конфліктах.

Геополітичні інтереси Туреччини на Близькому Сході вже давно є вагомим чинником, що складає її зовнішню політику. Вони впливають на участь в конфліктах, союзи та економічні цілі. Туреччина знаходиться на перехресті Європи, Азії і Близького Сходу; це дає їй не тільки можливості, але й підкидає нові виклики. Її стратегічні інтереси на Близькому Сході багатогранні, починаючи від питань національної безпеки до енергетичної дипломатії, економічного співробітництва та впливу на арабські країни. Ці

¹⁴⁶ Alexandre Kateb. The Abraham Accords After Gaza: A Change of Context. *The Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2025/04/the-abraham-accords-after-gaza-a-change-of-context?lang=en>.

фактори переплітаються, визначаючи зовнішню політику та регіональні дії Туреччини, особливо в зонах конфліктів, таких як Сирія та Лівія, а також у її прагненні до енергетичних ресурсів.

Геополітичний підхід Туреччини часто керувався її прагненням до регіонального домінування, безпеки та впливу. Її зовнішньополітичні цілі формуються не лише історичними та культурними зв'язками із сусідніми країнами, але й її амбіціями стати ключовим гравцем у регіональних та глобальних справах. Ці інтереси особливо очевидні в діях Туреччини щодо Сирії, Іраку, курдського питання та її відносин з іншими регіональними державами, такими як Саудівська Аравія, Іран та Ізраїль. Як член НАТО та кандидат на членство в ЄС, позиція Туреччини є складною, оскільки вона прагне підтримувати свої зв'язки із Заходом, водночас стверджуючи себе як домінуючу силу на Близькому Сході.

Одним з найважливіших фрагментів геополітики Туреччини на Близькому Сході є проблема національної безпеки, особливо курдське питання. Курди в Туреччині, Сирії, Іраку та Ірані є джерелом напруженості протягом десяти років. РПК (Робоча партія Курдистану), курдська бойова група яка хоче автономії для курдів, бере участь у давньому повстанні супроти турецької держави. Вони діють не лише в Туреччині, але і за її кордонами – як наприклад в Іраку та Сирії. Проблема курдського сепаратизму штовхає Туреччину до агресивних військових та політичних кроків для обмеження курдської автономії, яку вона розглядає як пряму загрозу своїй територіальній цілісності.

Туреччина вела військові дії в Сирії та в Іраку проти курдських груп, включаючи YPG (Загони народної оборони) у Сирії, які Туреччина бачить як частину РПК. Ці дії, такі як Операція "Щит Євфрату" і Операція "Оливкова гілка", мають на меті створити зони безпеки вздовж південного кордону Туреччини, щоб не допустити виникнення курдського

автономного району на півночі Сирії і в Іраку. Ці військові дії стараються випередити можливу загрозу утворення держави під керівництвом курдів біля кордонів Туреччини.

Крім курдського питання, інтереси Туреччини в Сирії також формується її великими амбіціями щодо регіональної стабільності та впливу. Громадянська війна в Сирії яка почалася у 2011 році, мала глибокі наслідки для Туреччини як з точки зору безпеки, так і з точки зору її позиції на Близькому Сході. Зростання впливу ІДІЛ та впливу підтримуваних Іраном ополченців ще більше ускладнили проблему Туреччини щодо регіональної безпеки. Туреччина підтримувала різні групи, які боролися проти режиму президента Сирії Башара Асада, сподіваючись повалити уряд який, вона вважала іранським посередником. Роль Туреччини в Сирії також пов'язана з її бажанням запобігти створенню «шиїтського півмісяця» - термін, що використовується для опису зростаючого впливу Ірану та його союзників у регіоні.

Ізраїль, з іншого боку, сприймає зростаючу присутність Туреччини в Сирії як стратегічну загрозу. Ізраїльські чиновники висловили стурбованість тим, що Туреччина прагне перетворити Сирію на турецький протекторат, що нагадує вплив османської епохи. Різні цілі Туреччини та Ізраїлю в Сирії призвели до прямих конфронтацій. У березні 2025 року ізраїльські авіаудари вразили райони на південному заході Сирії, включаючи Хаму та Хомс, де, як повідомляється, турецькі військові групи проводили розвідку на предмет потенційного використання¹⁴⁷. Ці дії були інтерпретовані як чіткий сигнал Ізраїлю Туреччині, що сигналізує про його незгоду з розширенням впливу Туреччини в Сирії.

¹⁴⁷ Obayda Amer Ghadban. Israel's Post-Assad Strategy in Syria: Blowback, Turkey, and the Regional Chessboard - *levant24*. *Levant24*. URL: https://levant24.com/articles/2025/04/israels-post-assad-strategy-in-syria-blowback-turkey-and-the-regional-chessboard/?utm_source=chatgpt.com.

Інтереси Туреччини також поширюються на енергетику та шляхи її транзиту. Країна займає важливе місце як енергетичний центр, що з'єднує Європу з постачальниками енергії у Близькому Сході, в Центральній Азії та Росії. Контроль Туреччини над ключовими трубопроводами, як наприклад Трансанатолійський газопровід робить її важливим гравцем на світових ринках енергії. Туреччина також показала інтерес до знаходження родовищ запасів нафти та газу в Східному Середземномор'ї, де помітно зросла конкуренція за природні ресурси. Суперечки щодо ресурсів у економічній зоні Кіпру і буріння Туреччиною біля узбережжя Кіпру створили напругу у стосунках з Грецією, а також Європейським Союзом.

Конкуренція за енергію в Східному Середземномор'ї теж стала важливою частиною зовнішньої політики Туреччини, особливо через те, що вона хоче зміцнити свій вплив на регіональні енергетичні шляхи та забезпечити свої економічні інтереси, оскільки енергоносії стають все більш важливими для зростання економіки і впливу Туреччини в регіоні.

Крім енергетики, Туреччина нарощує свої зв'язки з такими країнами, як Катар і Саудівська Аравія. Ці відносини в першу чергу викликані спільними інтересами в політичному вимірі ісламу і боротьбі з ростом впливу Ірану. Туреччина активно підтримує Братів-мусульман та схожі рухи в регіоні, особливо в Єгипті та Лівії. Особливо помітний союз Туреччини з Катаром, адже він дав військову допомогу державі Перської затоки, включаючи побудову турецької бази в Катарі¹⁴⁸. Такі союзи є частиною стратегії Туреччини щодо балансування впливу Ірану у регіоні та захисту власних інтересів в арабському світі.

¹⁴⁸ Туреччина будуватиме військову базу в Катарі. *Depo.ua*. URL: <https://www.depo.ua/rus/svit/turechina-buduvatime-viyskovu-bazu-v-katari-16122015154900>.

Участь Туреччини в Лівії також показує її прагнення до розширення своєї влади. У 2019 році Туреччина увійшла в громадянську війну у Лівії, підтримавши Уряд національної єдності (УНЄ), якому протистояв генерал Халіфа Хафтар та його сили, що отримували допомогу від ОАЕ, Єгипту та росії. Підтримуючи УНЄ, Туреччина також здобула доступ до ключових енергетичних ресурсів у Середземному морі, що сприяло її геополітичним інтересам.

Геополітична стратегія Об'єднаних Арабських Еміратів ґрунтується на їхніх амбіціях бути регіональним лідером та розширити свій вплив на Близькому Сході. З огляду на їхній відносно невеликий розмір порівняно з іншими регіональними державами, ОАЕ використовували свої економічні ресурси, зокрема нафтові багатства, для нарощування військового потенціалу, формування стратегічних альянсів та застосування м'якої сили. Як член Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), ОАЕ відіграють центральну роль у формуванні політичної та безпекової архітектури регіону Перської затоки, але їхні дії часто пов'язують їх як із західними державами, так і з іншими регіональними гравцями з різними, часто суперечливими інтересами.

Важливим в геополітичних інтересах ОАЕ є вплив на Аравійському півострові та контроль над стратегічними морськими шляхами, зокрема в Червоному морі та Баб-ель-Мандебській протоці, життєво важливих транзитних точках для світової торгівлі та поставок нафти. Одним з найбільш помітних аспектів зовнішньої політики ОАЕ є їхня військова участь у регіональних конфліктах. ОАЕ брали участь у різноманітних військових інтервенціях, часто у співпраці зі своїми союзниками по Перській затоці та Заходом. Їхня участь у Ємені в рамках коаліції під керівництвом Саудівської Аравії проти повстанців-хуситів, мабуть, є найважливішою військовою операцією, в якій вони брали участь.

Однак ОАЕ також відіграли ключову роль у формуванні сепаратистських угруповань на півдні Ємену, таких як Південна перехідна рада (ППР), що ще більше ускладнило конфлікт. Військові дії ОАЕ в Ємені викликали критику правозахисних організацій. Однак країна використала ці операції, щоб утвердити себе як домінуючу військову силу в регіоні. Його дії в Ємені є частиною більшої серії втручань, спрямованих на захист його інтересів у стратегічно важливих країнах. Наприклад, у Лівії ОАЕ підтримали генерала Халіфа Хафтара, який очолив Лівійську національну армію (LNA) проти міжнародно визнаного Уряду національної згоди (GNA). Ця участь у поєднанні з його підтримкою інших авторитарних урядів в регіоні узгоджується з головною метою протистояння політичному ісламу та сприяє стабільності через режими, які поділяють його принципи управління.

У Сирії зусилля ОАЕ нормалізувати відносини з режимом Асада були зумовлені його цілями зменшити залежність Сирії від Ірану та протидіяти турецькому впливу. У грудні 2024 року, коли режим Асада падав, ОАЕ закликали всі сирійські фракції зосередитися на мудрості та задовольнити потреби кожної верстви сирійського населення. Дипломат Еміратів Анвар Гаргаш підкреслив, що Асад упустив шанси на конституційні переговори, надані кількома країнами, і наполягав на вільних виборах у Сирії, щоб дати її народу владу над своїм майбутнім¹⁴⁹.

Окрім військових дій, ОАЕ здійснили стратегічні інвестиції в багатьох секторах на Близькому Сході та в Африці. Ці інвестиції зазвичай спрямовані як на економічне зростання, так і на стратегічні переваги. У Судані ОАЕ підтримали такі військові групи, як Сили швидкої підтримки (RSF), які беруть участь у безперервній громадянській війні. Внесок ОАЕ в Судан, який включає військову допомогу та озброєння, погіршив гуманітарну ситуацію та

¹⁴⁹ UAE official: Assad did not use 'lifeline' by Arab countries; Syrians must decide country's future. *Khaleej Times*. URL: <https://www.khaleejtimes.com/world/mena/uae-official-assad-did-not-use-lifeline-by-arab-countries-syrians-must-decide-countrys-future>.

викликав глобальне засудження. У 2025 році Судан офіційно заявив про причетність ОАЕ до геноциду за підтримку RSF.

Економічна та військова участь ОАЕ виходить за межі Аравійського півострова. Він зосереджує свою увагу на Африці для перспектив бізнесу, зокрема інвестуючи в інфраструктурні та енергетичні проекти в таких країнах, як Ефіопія, Кенія та Судан. Такі спроби часто втягують ОАЕ в регіональні суперечки, як це видно в Судані, де економічні проблеми збігаються з військовою підтримкою.

Дослідження геополітичних інтересів країн Близького Сходу продемонструвало, що такі інтереси часто є важливими чинниками, які визначають дії держав у конфліктах в регіоні. Близький Схід, через своє важливе місце та значні ресурси, є місцем для боротьби різних країн і різних учасників за вплив та контроль над ресурсами.

Іран, який є важливим гравцем в регіоні, має інтереси щодо розширення свого впливу на арабський світ і зокрема на Перську затоку. Іран використовує шіїтські екстремістські угруповання, як наприклад Хезболла в Лівані та ХАМАС у Газі, щоб посилити свій стратегічний вплив. Важливим інтересом Ірана є контроль над ключовими шляхами транспортування та ресурсами, в особливості нафтогазовими родовищами, що робить Перську затоку дуже важливою для його політичної та економічної стабільності. Більше того - Іран через свою ядерну програму є чинником підвищеної напруженості у міжнародних відносинах і викликає занепокоєння серед різних держав регіону.

Саудівська Аравія, як лідер сунітського табору, активно бореться з Іраном за вплив на арабський світ. Її геополітичні інтереси містять посилення своїх релігійних і політичних впливів, а також підтримку боротьби з іранським впливом через різні стратегічні угоди. Саудівська Аравія також

старається утримати своє лідерство серед арабських країн, надаючи військову допомогу своїм союзникам, а також займаючись питанням Палестини.

Туреччина є ще одним важливим актором у регіоні, чия геополітична стратегія має багатогранний характер. Розташована на перехресті Європи, Азії та Близького Сходу, Туреччина бере активну участь у конфліктах в таких країнах, як Сирія та Лівія, і має стратегічні інтереси, які включають як національну безпеку, так і економічні амбіції. Туреччина прагне зберегти вплив на арабський світ і забезпечити стабільність у своєму регіоні через участь у військових кампаніях та дипломатичних ініціативах. Більше того, Туреччина активно бореться за контроль над енергетичними ресурсами і доступ до енергетичних маршрутів, що робить її важливим гравцем у геополітичних процесах Близького Сходу.

Ізраїль суттєво впливає на геополітичні стратегії країн Близького Сходу, що створює як виклики, так і можливості. Єгипет та Йорданія прагнуть підтримувати стабільність та вплив у сфері безпеки за допомогою мирних угод та дипломатичних засобів. Саудівська Аравія та деякі країни Перської затоки сприймають Ізраїль у контексті регіональної напруженості з Іраном, що спонукає до перегляду традиційних методів та формування таємних або формальних альянсів.

Одночасно країни, які продовжують чинити опір – Сирія, Ліван, Іран – розглядають Ізраїль як свого головного конкурента та осередок конфлікту. Вони використовують різноманітну тактику, таку як підтримка маріонеткових угруповань та військові заходи для обмеження його влади. Туреччина прагне об'єднати ідеологічні принципи з практичними перевагами, демонструючи складну складність місцевої політики.

ВИСНОВКИ

У процесі проведення дослідження було розглянуто ключові аспекти, які визначають досвід Ізраїлю в умовах перманентної війни.

Вивчення явища самоідентифікації євреїв є основою для розуміння, як була відновлена єврейська держава. Самоідентифікація євреїв стала не лише культурним і релігійним процесом, а й важливим фактором, який забезпечив стійкість держави Ізраїль в умовах постійної загрози з боку сусідніх країн.

Це стало можливим завдяки глибокому зв'язку євреїв з їхньою релігією, культурою та історією, що зберігалися навіть в умовах вигнання і асиміляції. Самобутність євреїв була пов'язана із вірою у їхню "обраність", яка знаходила віддзеркалення в священних текстах, зокрема у Старому Завіті. Вірність традиціям і обов'язок повернення на батьківщину були одними з основних концепцій, що заклали підвалини для відновлення держави.

Обов'язкові релігійні обряди, такі як молитви, дотримання Шабату та свят допомагали не лише вшанувати їхню історію, а й формували у євреїв усвідомлення їх походження. У додаток релігійні школи, які діяли в умовах вигнання, стали місцями для збереження івриту, а також релігійної спадщини. Важливою частиною цього процесу була ізоляція єврейських спільнот, що допомагала їм зберігати свою культуру.

Вивчення досвіду Ізраїлю в організації національної безпеки є важливим для розуміння того, як країна змогла зберігати свою незалежність і стабільність у постійно небезпечних умовах. Одним із основних елементів цього досвіду стало створення Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ), яка стала важливою частиною єдності народу. Однією з головних особливостей Ізраїлю є те, що в умовах постійної війни він зміг зберегти свою незалежність завдяки ефективній мобілізації населення та постійній готовності до захисту. Саме на цьому базується стратегія безпеки Ізраїлю, де кожен громадянин є

частиною оборонної системи, а військова служба є обов'язковою для всіх. Це дозволяє країні швидко реагувати на зовнішні загрози, навіть за чисельної переваги ворогів.

Ізраїль також активно вводить нові технології в області безпеки. Наприклад, ЦАХАЛ знаменитий своєю можливістю швидко пристосовувати останні технології для оборони, що містить системи точного озброєння, повітряний захист та кібербезпеку. Відкриття у військовій області допомагають Ізраїлю бути лідером серед країн, які користуються новими технологіями і дають йому якісну військову перевагу в регіоні.

Крім того, політика Ізраїлю побудови стратегічних зв'язків, зокрема з США, стала важливим елементом для збереження його безпеки. Співпраця з Сполученими Штатами Америки дозволила Ізраїлю отримати велику військову допомогу, а також доступ до нових технологій і озброєнь, що стали значними для підтримки його національної безпеки в умовах оточення ворогами.

Вивчення досвіду державотворення Ізраїлю є важливим для України, адже Україна і сама зараз перебуває в умовах екзистенційної загрози. Держава Ізраїль, що була змушена жити в умовах перманентної війни з моменту свого утворення, отримала великий досвід у підтримці національної стійкості і безпеки. Досвід Ізраїлю у мобілізації всього населення через обов'язкову військову службу є фундаментом для забезпечення стійкості країни. Це урок для України, де добровольчі сили і резервісти також відіграють важливу роль у обороні. Головною частиною цього досвіду є те, що кожен житель Ізраїлю усвідомлює свою відповідальність за безпеку своєї держави, що може бути адаптовано в Україні.

Ізраїль застосовує нові технології у військовій сфері, зокрема в створенні систем повітряного захисту та кібербезпеки, що дозволяє країні ефективно

протистояти небезпеці. Це важливо для України, враховуючи значущість розвитку власної технологічної інфраструктури для боротьби з агресором.

Дослідження культурних і релігійних причин близькосхідних конфліктів показало, що релігія є однією з головних причин напруги в цьому регіоні. Хоча основна мета суперечок між палестинцями і євреями стосується боротьби за землю.

Конфлікти в цій частині світу часто виникають через релігійний екстремізм. Радикальні групи такі, як ХАМАС або "Ісламська держава", використовують релігію як виправдання для насильства та терористичних дій проти «невірних». Релігійні лідери і групи застосовують доктрини ісламу, щоб підтримати свої агресивні дії, що видно в роботі палестинських терористичних організацій, де релігійна боротьба є важливою частиною їхньої ідеології.

Відмінності між сунітами та шиїтами також є вагомою причиною нестабільності в регіоні. Іслам, що виник на Близькому Сході, від самого початку був розділений на дві гілки - сунізм і шиїзм, кожна з яких має свої особливості. Це розмежування стало джерелом численних конфліктів особливо в місцях, де домінує одна з цих груп.

Ізраїль – держава, яка швидко стала вагомим гравцем на Близькому Сході з моменту свого заснування. Його присутність не лише змінює динаміку сил у регіоні, але й впливає на геополітичні інтереси сусідніх країн, які розглядають існування Ізраїлю як неприпустимий ризик, перешкоду та часом можливостей.

Єгипет балансує між підтриманням миру та захистом своїх національних інтересів. Для Єгипту Ізраїль представляє військову міць, яка потенційно може становити пряму загрозу. Мирний договір, укладений у 1979 році дозволяв Каїру запобігти подальшим конфліктам та зосередитися

на зміцненні свого становища в арабському світі. Крім того, Єгипет усвідомлює, що співпраця з Ізраїлем та Сполученими Штатами надає доступ до необхідних ресурсів, дипломатичної підтримки та безпеки, життєво важливих для протидії екстремістським угрупованням та сусіднім супротивникам, таким як Іран.

Йорданія стикається зі складною ситуацією через значну чисельність палестинського населення. Амман надає пріоритет внутрішній стабільності та розглядає мир з Ізраїлем як один з факторів для досягнення цієї мети. Однак Йорданія прагне підтримувати свою позицію охоронця мусульманських святинь у Єрусалимі, які мають значний вплив у сунітській спільноті. Цей статус забезпечує дипломатичні важелі впливу, що підвищують легітимність Йорданії та її участь у мирному процесі, який перебуває в стані перманентної кризи.

Для Саудівської Аравії Ізраїль давно перестав бути лише ідеологічним ворогом. Під тиском нових викликів, особливо регіонального суперництва з Іраном, Ер-Ріяд значно змінив свою позицію щодо Ізраїлю. Саудівська Аравія прагне створити ширшу коаліцію сунітських країн та союзників, щоб збалансувати вплив шіїтського Ірану. З огляду на це, встановлення тісніших зв'язків з Ізраїлем може посилити його становище в регіоні та отримати додаткову підтримку з боку Сполучених Штатів та західних країн. Проте підтримка формальної дистанції залишається важливою через релігійні та соціальні фактори, які вимагають постійної підтримки палестинського питання.

Об'єднані Арабські Емірати та Бахрейн зробили значні кроки, підписавши Авраамські угоди з Ізраїлем. Їхня увага зосереджена на збільшенні економічних вигод, сприянні технологічному зростанню через співпрацю з Ізраїлем та зміцненні їхньої безпеки в умовах регіональних трансформацій. Ці країни прагнуть утвердитися як ключові

гравці в новій регіональній структурі, зосередженій навколо практичних партнерств, а не традиційних ідеологічних суперечок. Однак цей крок тягне за собою потенційні труднощі відчуження арабської громадської думки, що спонукає лідерів балансувати між новими можливостями та усталеною риторикою.

Ліван та Сирія послідовно виступають проти Ізраїлю через свої геополітичні інтереси у протидії ізраїльській державі. Вони підтримують такі проксі-групи, як "Хезболла", для зменшення військового та політичного впливу Ізраїлю. Ці дві країни розглядають Ізраїль як символ зовнішньої загрози, який безсумнівно треба знищити. Ця позиція є невід'ємною частиною їхньої зовнішньої політики і спрямована на утримання впливу Ірану і Росії в регіоні.

Іран виступає як головний геополітичний суперник Ізраїлю. Він прагне підірвати ізраїльську державність, одночасно встановлюючи власне домінування в регіоні, підтримуючи антиізраїльські угруповання та розпалюючи конфлікти. Для Тегерана Ізраїль є як зовнішнім супротивником, так і засобом легітимізації свого режиму всередині країни та мобілізації суспільства навколо цього.

Туреччина стикається зі складною ситуацією, прагнучи збалансувати підтримку палестинської справи з економічною співпрацею та практичністю у своїх відносинах з Ізраїлем. Стратегічні інтереси Анкари полягають у посиленні її впливу в регіоні шляхом управління відносинами з різними силами, що дозволяє Туреччині зберігати ключову роль у динаміці Близького Сходу.

Ізраїль є важливим геополітичним центром, де відбуваються складні процеси у сфері безпеки, економіки та ідентичності. Всебічне розуміння цих взаємодій дозволяє оцінити сучасні умови та майбутні можливості для

стабільності в регіоні Близького Сходу, де інтереси окремих країн переплітаються з ширшою динамікою конфліктів та альянсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Буття 13 | Повернення Аврама до Ханаану. *YouVersion* | Додаток Біблія | *Bible.com*. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/204/GEN.13.UMT>.
2. Історична правда. Ізраїль. Історія відродження нації. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2021/09/21/160203/>.
3. Олесь Друкач. Ізраїль, ОАЕ і Бахрейн підписали "Угоду Авраама": що це означає та що відомо про її зміст. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/izrayil-oae-bahreyn-pidpisali-ugodu-avraama-novini-izrayilyu_n1415902.
4. Програма Всеукраїнської наукової онлайн конференції «Сучасні виклики в умовах трансформації системи міжнародних відносин» 17 квітня 2025 року. Київ: КСУБГ, 2025. 21 с.
5. Туречина будуватиме військову базу в Катарі. *Депо.ua*. URL: <https://www.depo.ua/rus/svit/turechina-buduvatime-viyskovu-bazu-v-katari-16122015154900>.
6. Adi Shelach. Blood - Money - Ships | The Reparations Agreement with Germany as a Catalyst for the Growth of the Israeli Merchant Fleet - *Haifa Museums - Six Museums in One Frame*. URL: <https://www.nmm.org.il/eng/Exhibitions/10827/Blood - Money - Ships | The Reparations Agreement with Germany as a Catalyst for the Growth of the Israeli Merchant Fleet>.
7. Adrien Jaulmes. Et si la Torah se substituait à la loi israélienne?. *Le Figaro*. URL: <https://www.lefigaro.fr/international/2009/12/10/01003-20091210ARTFIG00548-et-si-la-torah-se-substituait-a-la-loi-israelienne8230-.php>.
8. Afsaruddin A. Jihad | Meaning, Examples, & Use in the Quran. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/jihad>.

9. AJLabs. How big is Israel's military and how much funding does it get from the US?. *Al Jazeera*.
URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/11/how-big-is-israels-military-and-how-much-funding-does-it-get-from-the-us>.
10. Alexander Cornwell Francois Murphy and John Irish. Exclusive: Iran dramatically accelerating uranium enrichment to near bomb grade, IAEA says. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-dramatically-increasing-enrichment-near-bomb-grade-iaea-chief-2024-12-06/>.
11. Alexandre Kateb. The Abraham Accords After Gaza: A Change of Context. *The Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2025/04/the-abraham-accords-after-gaza-a-change-of-context?lang=en>.
12. Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity. *ZA - Institute of Labor Economics*. URL: <https://www.iza.org/publications/dp/89/aliyah-to-israel-immigration-under-conditions-of-adversity>.
13. Anees al-Qudaihi. Saudi Arabia's Shia press for rights. *BBC News*. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7959531.stm>.
14. Antoanela Ionita. Lessons from Tel Aviv: What Has Fueled Israel's Startup Ecosystem's Growth. *The Recursive*. URL: <https://therecursive.com/lessons-from-tel-aviv-what-has-fueled-israel-s-startup-ecosystem-s-growth/>.
15. Arab oil embargo. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Arab-oil-embargo>.
16. Atoms for Peace and Development. *International Atomic Energy Agency*. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc48-18-add1_en.pdf.
17. Bahar Makooi. Israeli army faces growing dissent: 'I will never again serve under this government'. *France24*. URL: <https://www.france24.com/en/middle-east/20250416-israeli-army-faces-growing-dissent-i-will-never-again-serve-under-this-government>.

- 18.Bar, Shmuel. 2008. "The Religious Sources of Islamic Terrorism." In *The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology*, edited by Marvin Perry and Howard E. Negrin, 11–20. New York: Palgrave Macmillan US.
https://doi.org/10.1057/9780230616509_2.
- 19.Berenbaum M. Holocaust | Definition, Concentration Camps, History, & Facts | Britannica. *Encyclopedia Britannica*.
URL: <https://www.britannica.com/event/Holocaust>.
- 20.Bregman A. Israel's Wars. Fourth edition. | Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY :: Routledge, 2016.
URL: <https://doi.org/10.4324/9781315646893>.
- 21.Brent E.Sasley. Israeli politics and political fragmentation, explained. *Good Authority*. URL: <https://goodauthority.org/news/good-to-know-israeli-politics-netanyahu-rightwing-likud-gaza/>.
- 22.Broad W. J., Sanger D. E. 'Last Secret' of 1967 War: Israel's Doomsday Plan for Nuclear Display (Published 2017). *The New York Times*.
URL: <https://www.nytimes.com/2017/06/03/world/middleeast/1967-arab-israeli-war-nuclear-warning.html>.
- 23.Chapter 1 | Geopolitics: Iran as an Eastern Mediterranean power. *International Institute for Strategic Studies*.
URL: <https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/geopolitics-fragmentation-competition-and-the-persistence-of-conflict/iran-as-an-eastern-mediterranean-power/>.
- 24.Chapter 3: Jewish Identity. *Pew Research Center*.
URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2013/10/01/chapter-3-jewish-identity/>.
- 25.Charles Babington. Clinton Wants Aid to Israel Expedited. *The Washington Post*.

- URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1999/07/20/clinton-wants-aid-to-israel-expedited/bb86240f-830d-4d82-80a0-8871e64e5980/>.
26. Country Insights. *Human Development Reports*.
URL: <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks>.
27. Dan Senor, Saul Singer. *Start-Up Nation: The Story of Israel's Economic Miracle*. Twelve Books, 2009. [Introduction]
28. Did Jews manage to maintain their cultural and/or religious traditions despite persecution? *About Holocaust*.
URL: <https://aboutholocaust.org/en/facts/did-jews-manage-to-maintain-their-cultural-and-or-religious-traditions-despite-persecution>.
29. Eliahu S. Kreis. 13 The Inflationary Process in Israel, Fiscal Policy, and the Economic Stabilization Plan of July 1985. *IMF eLibrary*.
URL: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781557750341/ch014.xml>.
30. FA.gov. URL: <https://www.foreignassistance.gov/>.
31. GDP per capita (current US\$) - Israel, United Kingdom, United States, Germany, New Zealand, Saudi Arabia, China, India, Middle East & North Africa. *World Bank Open Data*.
URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2023&locations=IL-GB-US-DE-NZ-SA-CN-IN-ZQ&name_desc=false&start=1960&view=chart.
32. Gema Martín Muñoz. Iran, a Geopolitical Player in the Middle East. *IEMed*.
URL: <https://www.iemed.org/publication/iran-a-geopolitical-player-in-the-middle-east/>.
33. Germany and Israel: Bilateral relations. *German Federal Foreign Office*.
URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/laenderinformationen/israel-node/israel-228212>.

34. Gideon Rahat, Reuven Y. Hazan. Israel: The Politics of an Extreme Electoral System. *Oxford Academic*.
URL: <https://academic.oup.com/book/26299/chapter-abstract/194568582>.
35. Halakhah: The Laws of Jewish Life | My Jewish Learning. *My Jewish Learning*. URL: <https://www.myjewishlearning.com/article/halakhah-the-laws-of-jewish-life/>.
36. Hans M. Kristensen, Robert S. Norris. Israeli nuclear weapons, 2014. *Bulletin of the Atomic Scientists*.
URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0096340214555409>.
37. Immigration to Israel: Operation Ezra & Nehemia - The Airlift of Iraqi Jews (1951 - 1952). *Jewish Virtual Library*.
URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/operation-ezra-and-nehemiah-the-airlift-of-iraqi-jews>.
38. Impact startups and venture capital 2022. *Dealroom*.
URL: <https://dealroom.co/uploaded/2023/01/Dealroom-impact-report-year-end-2022.pdf>.
39. Israel - Military Expenditure (% Of GDP). *TRADING ECONOMICS*.
URL: <https://tradingeconomics.com/israel/military-expenditure-percent-of-gdp-wb-data.html>.
40. Israel Democracy Institute (IDI): 2022 Israeli Democracy Index → Task Force. *Task Force → on Arab Citizens of Israel*.
URL: <https://www.iataskforce.org/resource/israel-democracy-institute-idi-2022-israeli-democracy-index/>.
41. Israel drafts 300,000 reservists as it goes on the offensive. *Reuters*.
URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-drafts-300000-reservists-it-goes-offensive-2023-10-09/>.
42. Israel Inflation Rate. *TRADING ECONOMICS*.
URL: <https://tradingeconomics.com/israel/inflation-cpi>.

53. Lawrence Susskind, Shafiqul Islam. Water Diplomacy. *Science & Diplomacy*.
URL: <https://www.sciencediplomacy.org/perspective/2012/water-diplomacy>.
54. Luxembourg Agreement 1952. *United Nations Treaty Collection*.
URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20162/volume-162-I-2137-English.pdf>.
55. Lyndon B. Johnson. Letter From President Johnson to Prime Minister Eshkol. *Office of the Historian*.
URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v19/d139>.
56. Mark Broude Saadet Deger Somnath Sen and Somnath Sen. Defence, innovation and development: the case of Israel. *Cairn.info*.
URL: <https://shs.cairn.info/revue-journal-of-innovation-economics-2013-2-page-37?lang=en>.
57. Matthews D. Six times victims have received reparations – including four in the US. *Vox*. URL: <https://www.vox.com/2014/5/23/5741352/six-times-victims-have-received-reparations-including-four-in-the-us>.
58. Michael Bonner. 2006. Jihad in Islamic History: Doctrines and Practice. Princeton University Press
59. Milton Steinberg. How the Jew Did It: The Mystery of His Survival. *The Atlantic*. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1933/06/how-the-jew-did-it-the-mystery-of-his-survival/650382/>.
60. Moshe Felber. Israel Economic Statistics: Israel at 50 - Economic Achievements. *Jewish Virtual Library*.
URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-at-50-economic-achievements>.
61. Mtanes Shihadeh. The War on Gaza and Israel's Technology Sector. Arab Center Washington DC. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/the-war-on-gaza-and-israels-technology-sector/>.

- 62.Narea N. How the US became Israel's closest ally. *Vox*.
URL: <https://www.vox.com/world-politics/23916266/us-israel-support-ally-gaza-war-aid>.
- 63.Obayda Amer Ghadban. Israel's Post-Assad Strategy in Syria: Blowback, Turkey, and the Regional Chessboard - *levant24*. *Levant24*.
URL: <https://levant24.com/articles/2025/04/israels-post-assad-strategy-in-syria-blowback-turkey-and-the-regional-chessboard/>.
- 64.Ochsenwald W. L., Sicherman H. Israel - Industry, Manufacturing, Technology *Britannica*. *Encyclopedia*
URL: <https://www.britannica.com/place/Israel/Industry#ref23101>.
- 65.Paul Rieger. *Gesch. der Juden in Rom*. Berlin, 1895. 316 сt.
- 66.R&D as a percentage of GDP by country 2022. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/732269/worldwide-research-and-development-share-of-gdp-top-countries/>
- 67.Rafi Melnick, Yosef Mealem. *Israel Studies An Anthology : Israel's Economy: 1986-2008*. *Jewish Virtual Library*.
URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-studies-an-anthology-israel-s-economy>.
- 68.Richard Weitz. *The Reserve Policies Of Nations: A Comparative Analysis / Chapter 10*. *JSTOR*.
URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep12108.14?seq=2>.
- 69.Saudi Arabia opens up airspace to all airlines, including Israeli. *Al Jazeera*.
URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/7/15/saudi-arabia-opens-airspace-including-airlines-from-israel>.
- 70.Schaul Chorev Alistair R. Anderson. *Success in Israeli High-Tech Start-Ups; Critical Factors and Process*. p.6.
- 71.Shoshana Neuman. *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*. *IZA - Institute of Labor Economics*.

- URL: <https://www.iza.org/publications/dp/89/aliyah-to-israel-immigration-under-conditions-of-adversity>.
72. Stéphane Barry, Norbert Gualde. La plus grande épidémie de l'histoire. *Accueil*. URL: <https://www.lhistoire.fr/la-plus-grande-epidemie-de-lhistoire>.
73. Talmud. Brahot 30a. URL: <https://coollib.cc/b/53516-talmud-brahot/read>.
74. The 2019-20 Arab Opinion Index. *Arab Center for Research and Policy Studies*. URL: <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Arab-Opinion-Index-2019-2020-Inbreef-English-Version.pdf>.
75. The Abrahamic Covenant. *The Master's Seminary*. URL: <https://tms.edu/wp-content/uploads/2021/09/tmsj10n.pdf>.
76. The Evolution and Revival of the Hebrew Language | *Professional Translation Services in Seattle, WA* | *Dynamic Language*. URL: <https://www.dynamiclanguage.com/the-evolution-and-revival-of-the-hebrew-language/>.
77. The History of the Jewish Agency for Israel. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20140203101117/http://www.jafi.org.il/JewishAgency/English/About/History/>.
78. The Kibbutz & Moshav: History & Overview. Jewish Virtual Library. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/history-and-overview-of-the-kibbutz-movement>.
79. The Realities of Reparations. *Daily Kos*. URL: <https://www.dailykos.com/blogs/Tsvi%20Bisk>.
80. The Sunni-Shia Divide. *Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.cfr.org/article/sunni-shia-divide>.
81. Timeline: Oil Dependence and U.S. Foreign Policy. *Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.cfr.org/timeline/oil-dependence-and-us-foreign-policy>.

82. Tomer Fadlon, Raz Zimmt. Growing but Limited: Iranian Economic Relations with China. *INSS / The Institute for National Security Studies*. URL: <https://www.inss.org.il/publication/china-iran-economy/>.
83. Tovah Lazaroff. Israel must get rid of its nuclear weapons, UNGA majority decides. *The Jerusalem Post* | *JPost.com*. URL: <https://www.jpost.com/international/article-720993>.
84. UAE official: Assad did not use 'lifeline' by Arab countries; Syrians must decide country's future. *Khaleej Times*. URL: <https://www.khaleejtimes.com/world/mena/uae-official-assad-did-not-use-lifeline-by-arab-countries-syrians-must-decide-countrys-future>.
85. Unicorn List | TechAviv. URL: <https://www.techaviv.com/unicorns>.
86. Valerii Zaluzhnyi. Ukraine's army chief: The design of war has changed | CNN. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2024/02/01/opinions/ukraine-army-chief-war-strategy-russia-valerii-zaluzhnyi/index.html>.
87. VANGUARD. Операція "Опера": превентивний удар по "Осіпаку". *DeepState UA*. URL: <https://deepstateua.com/opieratsiia-opiera/>.
88. Weapons in Israel. *The Observatory of Economic Complexity*. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/weapons/reporter/isr>.
89. Weiniger G., Grylls G. Iran in secret talks with Russia to bolster nuclear ambition. *The Times & The Sunday Times*. URL: <https://www.thetimes.com/world/middle-east/article/iran-russia-nuclear-talks-deal-lfzbdh7z7>.
90. Women. *Draft IDF*. URL: <https://draftidf.co.il/women-in-the-army/>.
91. World Jewish Population | Latest Statistics. *Judaism Online*. URL: <https://www.simpletoremember.com/vitals/world-jewish-population.htm>.
92. Yang A. Hebrew wasn't spoken for 2,000 years. Here's how it was revived. *History*.

URL: <https://www.nationalgeographic.com/history/article/hebrew-wasnt-spoken-for-2000-years-heres-how-it-was-revived>.

93. נחמה וייס. מה הנשק הסודי שיש לנו על הערבים? ערוץ כנסת.

URL: <https://www.knesset.tv/tv-shows/32293/42550/61097/>.

94. - מבט מבפנים | רגעים היסטוריים. רגעים 1985 שמעון פרס ותכנית הייצוב הכלכלית של היסטוריים / מאגר מידע בהיסטוריה

URL: <http://www.historicalmoments2.com/-שמעון-פרס-ותכנית-הייצוב-הכלכלית-מ-1985של->

95. חוק השבות, התש"י. הכנסת - 1950

URL: https://fs.knesset.gov.il/1/law/1_lsr_209667.PDF.

96. חוק האזרחות משנת 1952. הכנסת.

URL: https://www.gov.il/BlobFolder/reports/roots_1952/he/roots-1952.pdf.

97. חוק רכישת קרקעות 1953. הכנסת.

URL: https://fs.knesset.gov.il/2/law/2_lsr_208970.PDF.